

ÜLEVAADE KODANIKUHARIDUSE HETKESEISUST JA ARENGUSUUNDADEST

Avatud Eesti Fond
Open Estonia Foundation

Balti-Ameerika Partnerlusprogramm

Ülevaade kodanikuhariduse hetkeseisust ja arengusuundadest
Tallinn 2008

Väljaandja ja rahastaja

Avatud Eesti Fond
Open Estonia Foundation

Balti-Ameerika Partnerlusprogramm

Rahastaja

Eesti Vabariigi Siseministeerium

© Autorid, Avatud Eesti Fond 2008

Toimetaja Piret Talur

Kaane kujundaja Maria Must

Keeletoimetaja (lk 3-27) Peeter Kallam

ISBN 978-9985-9926-0-9

SISUKORD

Sissejuhatuseks ja lõpetuseks	3
Mall Hellam	

Kodanikuhariduse põhijooned	6
------------------------------------	----------

Kodanikuharidus 21. sajandiks	14
Anu Toots	

LISAD

Kodanikuharidus ja kool	29
Mare Räis	

Kodanikuharidus ja vabaharidus	40
Reet Valgma	

Kodanikuharidus ja meedia	51
Piret Talur	

Kodanikuharidus ja igapäevaelu	59
Jon Ender	

Autoritest	69
-------------------	-----------

SISSEJUHATUSEKS JA LÕPETUSEKS

Mall Hellam, Avatud Eesti Fondi juhataja

Heategevuslik sihtasutus Avatud Eesti Fond asutati 1990. aastal eesmärgiga toetada avatud ühiskonna kujunemist Eestis. Meie programme ühendab kujutus osalusdemokraatiast, kodanikuühiskonnast, sotsiaalsest vastutusest ning võrdsetest võimalustest otsustusprotsessides.

Oleme tähelepanelikult jälginud 2002. aastal Riigikogus heaks kiidetud Eesti Kodanikuühiskonna Arengukontseptsiooni (EKAK) teostumist ja oma koordineeritavate programmide kaudu selle elluviimisse panustanud. Avatud Eesti Fond on muuhulgas juhtinud EKAK ühiskomisjoni juurde loodud kodanikuhariduse ja avaliku teadlikkuse töögruppi, kelle initsiatiivil tähistati Euroopa kodanikuhariduse aastat 2005, loodi kodanikuhariduse teemaline veebileht www.bapp.ee/kodanikuharidus, sõnastati ettepanekud ühiskonnaõpetuse ainekava kaasajastamiseks, korraldati kodanikuhariduse pilootkoolide konkurss jm.

Üksikud tulemuslikud projektid on siiski vaid head näited, mitte terviklik süsteem. Viimase kümnekonna aasta kogemusi üldistades märkame, et Eesti kodanikuharidus on projektipõhine – kodanikuharidust tervikuna, eriti aga formaalhariduses antavat õpetust pole seostatud ühiskonna arengu laiema visiooniga. Projektipõhisus väljendub ka ebastabiilses ning ebapiisavas rahastamises – enamik uutest algatustest on ellu viidud Avatud Eesti Fondi toel ning vabäühenduste jõul. Vabäühendused on valmis aktiivseks tegutsemiseks, kuid puudub tugev partner avaliku sektori poolt. Kaugeltki mitte kõik ühiskonnaliikmed pole kodanikuhariduse võimalustest teadlikud ega nendega haaratud.

KUIDAS EDASI?

2007. ja 2008. aasta tähistavad Avatud Eesti Fondi silmis mitmel põhjusel murdepunkti kodanikuhariduse arendamisel.

Esiteks, ümberkorraldused Vabariigi Valitsuse ja kodanikuühenduste esindajate ühiskomisjonis Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsiooni rakendamiseks (EKAK ÜK) on muuhulgas kaasa toonud kodanikuhariduse ja avaliku teadlikkuse töögrupi tegevuse lõppemise. Seega puudub hetkel kodanikuhariduse teemat koordineeriv (või vähemalt koordineerida püüdev) kogu.

Teiseks, 2008. aastal lõpeb Balti-Ameerika Partnerlusprogrammi (BAPP) tegevus Eestis. Kodanikuharidus on olnud üks BAPP-i programme. Suur osa kodanikuhariduse alasest formaalõppekava-välisest tegevusest on toimunud BAPP-i olulisel rahalisel ja moraalsel toel. Riigi tasandil puudub plaan ja otsus, kuidas tagatakse kodanikuhariduse alase töö jätkusuutlikkus, kasvõi näiteks kodanikuharidust käsitleva kodulehekülje edaspidine haldamine ja uuendamine.

Professor Anu Toots rõhutab oma käesolevas ülevaates toodud artiklis, et kodanikuhariduse arendamiseks oleks vaja nii erinevaid osapooli siduvat nõukogu kui ka tehnilist üksust (tema ettepanekul nimetustega Demokraatiahariduse Nõukoda ning Demokraatiahariduse Agentuur).

KODANIKUHARIDUSE ÜLEVAADE – ÜKS TEETÄHIS

Heitmaks kodanikuhariduse koordineerimise muutuste perioodil pilgu kodanikuhariduse hetkeseisule ja arengusuundadele Eestis, algatasime 2007. aastal käesoleva ülevaate koostamise, saades selleks finantstuge Siseministeeriumilt, mille eest siinkohal suur tänu.

Ülevaate eesmärk on luua alus kodanikuhariduse läbimõeldud edendamiseks Eestis. Tuues esile kodanikuhariduse tunnusjooned ning selle arenguteel seisvad väljakutsed, saab ülevaade olla vundamendiks, millele rajatakse edaspidised kodanikuhariduse edendamise tegevuskavad. Teisisõnu, ülevaade saab olla aluseks tulevastele riiklikele kodanikuhariduse poliitikadokumentidele, mis seovad erinevate osapoolte pingutused ja huvid üheks tervikuks.

Ülevaate ettevalmistajate seas on nii Eesti kogenuim kodanikuhariduse-uurija professor Anu Toots kui ka alles viimastel aastatel teemaga tegelema hakanud noor sotsioloog Jon Ender;

kodanikuhariduse praktikuid esindavad staažikad eksperdid, ühiskonnaõpetuse ainekavade arendaja Mare Rääs ning vabahariduse edendaja Reet Valgmaa kõrvuti Piret Taluriga, kelle kodanikuhariduse-huvi on välja kasvanud varasemast tegevusest avalikus teenistuses ja kodanikuühendustes. Suure panuse kogumiku valmimisse on andnud Maris Jõgeva ja Katrin Enno Avatud Eesti Fondist. Selline mitmekesine koostajate ring aitab usutavasti kaasa ülevaate mitmekülgsusele ning latusale loetavusele.

Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsioon on olnud jõus juba viis aastat, kuid selle kodanikuhariduse alane mõju on jätkuvalt jäänud fragmentaarseks ning arendustegevus toetunud ebaproportsionaalselt kodanikuühenduste panusele.

Vajadus muutusteks on ilmselge. Avatud Eesti Fond panustab Siseministeeriumi toel kodanikuhariduse edasisse arengusse käesoleva ülevaatega. Nüüd jääme ootama riigipoolseid ettepanekuid edasiseks koostööks.

Iga demokraatliku riigi suurim väärtus on aktiivne, vastutustundlik, kodanikuna haritud inimene. Andku käesolev ülevaade lugejale mõtlemisainet ja indu teha järgmisi samme, mis viivad meid lähemale selliste inimeste märkamisele, hoidmisele ja arendamisele!

KODANIKUHARIDUSE PÕHIJONED

Kodanikuhariduse mõiste ja eesmärk

Kodanikuharidust määratleme oskuste, teadmiste ja väärtushinnangute kujunemise protsessina, mis toetab aktiivset ja vastutustundlikku ühiskonnaelus osalemist.

Kodanikuna haritud inimene soovib, saab ja oskab oma elu juhtida, ühiskonnaelu mõjutada ja otsustes kaasa rääkida. Teisisõnu on tal nii tahe, võimalused kui ka pädevus teostada end täieõigusliku kogukonnaliikmena. Kodanikuharidus ei võrdu kodakondsusharidusega, vaid selle eesmärk on toetada kogu riigi elanikkonna valmisolekut õppimiseks, elamiseks ja töötamiseks demokraatliku ühiskonna liikmena. Kodanikuhariduse kaudu taastoodetakse kodanikuühiskonda, tagades keskkonna, kus aktiivseks kodanikuks olemist väärtustatakse.¹

Kodanikuhariduse muutumine ajas

Kodanikuhariduse vajalikkuse teadvustamine on tihedalt põimunud poliitilise ja ühiskondliku mõtte arenguga. Viimase sajandi ajaloosündmused Euroopas on korduvalt raputanud kodanikuhariduse alustalasid. Ristiusu kümnest käsust on jõutud inimõiguste ülddeklaratsioonini, tehes paljudes Euroopa riikides peatuse kommunismiehitaja moraalikoodeksi juures. Rahvusriigid on asendumas multikultuursete riikidega, eliidi juhitud ühiskonnad kaasavate, demokraatlike ühiskondadega. Väärtused teisenevad ning väärtuskasvatus kui osa kasvatuses ja haridusest koos nendega. Muutunud on arusaam sellest, kellel, mil viisil ja mis põhjustel on õigus oma arvamus välja öelda ja otsustesse sekkuda nii pere, kogukonna kui riigi tasandil. Ühiskonnaelus toimetulemiseks on teoreetilistest taustateadmistest olulisemaks muutunud praktilise tegutsemise oskused.

¹ Vt nt Celis, R. Snick, A. Stroobants, V. Wildermeersch, D. (eds.) *Learning Citizenship and Governance in Europe: Analysis of Life Histories*. Report of the project „Education and Training for Active Governance and Citizenship in Europe: Analysis of Adult Learning & Design of Formal, Non-Formal & Informal Educational Intervention Strategies” to European Commission, 2001

Ühiskonnas toimuvate muutuste kiirus on sedavõrd suurenenud, et selle liikmed on lausa sunnitud pidevalt juurde õppima. Inimestel on tõenäoliselt alati olnud võime õppida kogu elu, kuid varasematel aegadel oli selleks väiksem vajadus kui tänapäeval². Nii ongi laste ja noorte kodanikuõpetusest välja kasvanud kodanikuharidus – läbi elu kestev õppimine ja arenemine selleks, et aktiivselt ühiskonnaelus osaleda ja otsustes kaasa rääkida.

Kodanikuks kasvamist teadvustatakse kui pidevat protsessi, mille aluseks on põhilised sotsiaalsed ja oma elu juhtimise oskused. Kodanikuharidus saab alguse kodusest kasvatuses, seda arendatakse teadlikult koolikeskkonnas ja elukestvas vabahariduses ning seda toetavad meedia ja osalemise võimalused argielus.

Kodanikuhariduse tähendus ja suundumused Euroopas

Kodanikuharidus demokraatlikus ühiskonnas (ingl k *Education for Democratic Citizenship – EDC*) on Euroopa Nõukogu poolt tutvustatud ulatuslik ning terviklik lähenemine, mis väärtustab haridust läbi individuaalse kogemuse ja kogukondade arengut soosiva praktika. EDC toetab eneseteadlikkust, kriitilist mõtlemist, valikuvabadust, ühistele väärtustele pühendumist, austust erinevuste suhtes, konstruktiivseid suhteid ning rahumeelset konfliktide lahendamist, aga ka globaalset perspektiivi³ – need on pädevused, mis on demokraatlikus riigis olulised nii kodanike isiksuse kui ka ühiskonna arengut silmas pidades. Samuti on kodanikuharidus tugevalt seotud teiste viimasel kümnendil esile tõusnud hariduse alaliikidega, nt inimõigusi, säästva arengu ning sotsiaalse ettevõtluse põhimõtteid toetav haridus. Eraldi dimensiooniks on kujunenud Euroopa kodanikuks olemine (ingl k *European citizenship*).

Hoolimata arvukatest aruteludest ja algatustest valdkonnas on üleeuroopalised kodanikuhariduse poliitikate uuringud toonud välja vajaduse tõhusamate poliitikarakenduste järele – kodanikuharidust väärtustavat poliitilist tahet ning eesmärkide saavutamist Euroopa riikides ei toeta selle teostamiseks võimaldatud ressursid (info, inimesed, finantsid,

² Vt nt Jarvis, P. *Adult and continuing education*. Routledge, 2 edition, 1995

³ Committee of Ministers' Recommendation Rec (2002) 12 on Education for Democratic Citizenship

tehnoloogiad)⁴. Euroopa Nõukogu kuulutas 2005. aasta kodanikuhariduse aastaks, mille peamine eesmärk oli julgustada kõigi liikmesriikide poliitikuid ja praktikuid välja töötama uusi jätkusuutlikke programme. Programmide rakendamiseks on oluline esiteks riigi üldise poliitika (eelkõige inimressursi arengule suunatud poliitikate), teiseks spetsiifilisemalt hariduspoliitika ning kolmandaks vabaihenduste ja meedia toetus kodanikuharidusele.

Kodanikuhariduse hetkeolukord Eestis

Tänapäevase kodanikuhariduse peamine ülesanne on luua, säilitada ja kaitsta demokraatiat toetavat poliitilist kultuuri⁵. Suurimate Eesti demokraatia probleemidena näevad eksperdid⁶ kodanike piiratud võimalusi poliitikat mõjutada (osalusdemokraatia nõrkus), meedia poliitilist tasakaalustamatust (probleemid avalikkuse funktsioneerimisega) ning ärihuvide ja poliitika liigset läbipõimumist. Kuigi Eesti ühiskonnas on populaarne tunda huvi poliitika vastu, ei leia huvi praktilist väljundit tegeliku osalemise näol poliitilises protsessis: ligi **viies** eestlasi, **neljandik** venelastest kodanikke ja **kaks viies** kodakondsuseta eestimaalasi distantseerub poliitikast täielikult.⁷ Briti nädalalehe *The Economist* maailma riikide demokraatia arengut võrdlevas pingereas paigutus Eesti 33. kohale, kuuludes osaliselt puuduliku demokraatiaga riikide hulka. Raportis märgiti Eesti ja ka suurema osa teiste Ida-Euroopa riikide peamise puudusena rahva vähest osalemist poliitilises elus ja nõrka poliitilist kultuuri.⁸

Anu Toots (2005)⁹ on leidnud, et üheks põhjuseks, miks demokraatliku kodanikkonna kujunemises pole Eestis progressi märgata, on just kodanikuhariduse kulgemine isevoolu teed. Kodanikuharidust tervikuna, eriti aga formaalhariduses antavat õpetust pole seostatud ühiskonna arengu laiema visiooniga.

⁴ All European Study on EDC Policies. Euroopa Nõukogu 2004

⁵ Rikmann, E. *Kodanikuhariduse mõistest ja rollist tänases Eestis*. Maaleht:Roheline Värav. 10. märts 2005

⁶ *Demokraatia ja rahvuslikud huvid: Eesti ühiskond – 2005*. Avatud Ühiskonna Instituut 2006

⁷ Hallik, K. *Kodakondsus ja poliitiline kaasatus*. Kogumikus *Integratsioon Eesti ühiskonnas*. Mitte-eestlaste Integratsiooni SA 2006

⁸ *The Economist Intelligence Unit's index of democracy*. 2007:

http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf

⁹ Toots, A. *Demokraatia mudelid ja kodanikuõpetus üldhariduses: puuduva lüli otsinguil*. Riigikogu Toimetised 12/2005

Kodanikuhariduse olulisemateks kujundajateks ja väljendumise keskkondadeks on lisaks formaalharidussüsteemile vabahariduse võrgustik, meedia ning argielus otsuste tegemises osalemiseks loodud praktilised võimalused, sealhulgas demokraatia töökollektiivides.

Formaalhariduse osana realiseerub kodanikuharidus peamiselt ühiskonnaõpetuse kaudu koolides. 2005. aastal läbiviidud noorte kodanikukultuuri teemaline uuring¹⁰ näitas, et faktiteadmistele orienteeritud õpetamine pole suutnud tugevdada noorte hoiakuid kodaniku kui aktiivse toimija suhtes – formaalse ühiskonnaõpetuse efekt kodaniku kasvatamisel on minimaalne. Aktiivõppe rakendamine ning osalust toetavate hoiakute kujundamine vajavad uuendatud metoodika ühtlasemat kasutuselevõttu ning koolikeskkonna toetust. Levima on hakanud arusaam, et kooli roll on toetada hoiakute kujunemist, mis julgustavad noori osalema aktiivsemalt ühiskonnaelus ka väljaspool kooli – samas näitavad uuringud, et tõusnud pole ei kaasatus noorte organisatsioonidesse ega teismeliste valmisolek poliitiliseks aktiivsuseks täiskasvanuna. Hoolimata organiseerumisvõimaluste arvukusest oli Eesti noorte ühingutes osalemise määr 2005. aastal vaid 3%¹¹.

Vabaharidus hõlmab kodanikuharidust elukestva õppe kontekstis ja väljaspool formaalharidusõpet. Eestis korraldavad kodanikuhariduslikke koolitusi vabaihendused, kellest vaid üksikute jaoks on kodanikuharidus peamiseks tegevusvaldkonnaks – enamasti pakutakse pigem konkreetsele sihtrühmale suunatud koolitusi, mis muuhulgas sisaldavad ka kodanikupädevuse komponente. Koolitustel käsitlevate temade ring on väga lai, mis viitab ühelt poolt valdkonna mitmekesisusele, aga samas ka selgete sihtide puudumisele. Koolituste temade ja sihtgruppide alusel saab arusaamad kodanikuhariduse tähendusest jagada üldistatult kolme kategooriasse:

- 1) kodanikuharidus kui teadmised riigist ja ühiskonnakorraldusest;
- 2) kodanikuharidus kui ühiskonnaelus aktiivse osalemise kunst;
- 3) kodanikuharidus kui sotsiaalse integratsiooni meetod¹².

Vabaihenduste tagasisidest¹³ selgub, et kuigi huvi kodanikuhariduslike koolituste vastu on Eestis suur, takistab võimaluste mitmekesistamist rahastuse leidmine ning vabahariduskoolide

¹⁰ Toots, A. Idnurm, T. Ševeljova, M. *Noorte kodanikukultuur muutuvus ühiskonnas*. Tallinna Ülikool 2006

¹¹ *Noorsootöö strateegia 2006–2013*. Haridus- ja teadusministeerium 2006

¹² Puurmann, M. *Kodanikuharidusega tegelevate vabaihenduste küsimustiku kokkuvõte*. Avaldamata. Avatud Eesti Fond 2007

tegutsemise projektipõhisus. Probleemidena nimetati ka koostöövõrgustiku väiksust, vähest üldist teadlikkust, siseriiklikku koordineerimatust ning valdkonna määratlematust.

Noorsootöö valdkond kui üks mitteformaalse hariduse maastiku osa on nii Eestis kui Euroopas seadnud eesmärgiks noorte osaluse – noorte inimeste sekkumise ühiskonnaelu protsessidesse, nende mõju ühiskonnas vastu võetavatele otsustele. Ühe meetmena noorsootöö arendamisel riigi tasandil on esile tõstetud noorte kodanikuteadlikkuse ja -kasvatuse suurendamist¹⁴. Muuhulgas kavandatakse kodanikukasvatuse programmi väljatöötamist, mille eesmärgiks on arendada väärtus- ja isamaalist kasvatust, inimõigusi ning noorte osalust ühiskonnaelus¹⁵.

Kodanikuhariduses on oluline roll **medial**, millel on suur mõju avalikule arvamusele ning hoiakute kujundamisele. Tänapäevast Eestit iseloomustab meedia tarbimise üldine kõrge tase ning ajalehtede lugemine, tele- ja raadiosaadete jälgimine pole enam üks kultuuritarbimise moodus, vaid ühiskondliku elu üldine foon, millest saab osa absoluutne enamus ühiskonnaliikmeid¹⁶. Meedia kujundab riigi elanikkonna üldisi hoiakuid ning uuringud on näidanud, et eriti laste ja noorte puhul sõltub huvi poliitika vastu ning ühiskondlikes otsustes osalemise võimaluste kasutamine suurel määral just üldistest hoiakutest kogukonnas¹⁷.

Kaasamisel ja osalemise julgustamisel on võrdne roll kanda nii avalikul sektoril (nt kaasamine otsuste tegemisse nii riigi kui kohaliku omavalitsuse tasandil, infotehnoloogiliste võimaluste arendamine), kodanikuühendustel (nt koostöövõrgustikud, kodanikualgatused mobiliseerimine) kui erasektoril (nt kaasamine töökeskkonnas, erasektori roll elukestva õppe toetamisel).

Kaasamise heade tavade¹⁸ koostamine on oluline samm kaasamise muutmisel tavapäraseks valitsemise osaks. Teisalt ei taga kaasamise üldiste põhimõtete järgimine veel kõigi

¹³ Puurmann, M. *Kodanikuharidusega tegelevate vabaihenduste küsimustiku kokkuvõte*. Avaldamata. Avatud Eesti Fond 2007

¹⁴ *Noorsootöö strateegia 2006–2013*. Haridus- ja teadusministeerium 2006

¹⁵ Tikk, Ü. *Saagem eurooplasteks, aga jäägem eestlasteks*. Intervjuu Tarmo Kruusimäega Eesti Noorsootöö Keskusest. *Õpetajate Leht* 7.12.2007

¹⁶ Hallik, K. *Kodakondsus ja poliitiline kaasatus*. Kogumikus *Integratsioon Eesti ühiskonnas*. Mitte-eestlaste Integratsiooni SA 2006

¹⁷ Vt nt Bradshaw, J.; Hoelscher, P.; Richardson, D. *An Index of Child Well-being in the European Union*. Social Indicators Research, Volume 80, Number 1 / January, 2007

¹⁸ Kaasamise hea tava koostamist ja rakendamist koordineerib Riigikantselei, vt <http://www.valitsus.ee/?id=5034>

ühiskonnagruppide võrdset osalemist otsuste tegemises. Näiteks mitte-eesti suhtluskeelega mittetulundusühinguid on küllaltki vähe ning väiksema esindatuse tõttu ei pruugi nende huvid ja arvamused otsustajateni jõuda. Erasektoril on oluline roll nii koolituste korraldajana kui ka töökeskkonnas osalus kogemuse pakkujana, siiski puudub ülevaade, kui võrd on erasektor valmis oma töökorralduses arvestama kaasamis põhimõtete ning sotsiaalse vastutuse aspektidega.

Kodanikuharidus kui poliitikavaldkond on leidnud käsitlemist peamiselt kodanikuühiskonna arendamise üldisemas raamistikus. Eesti kodanikuühiskonna arengukontseptsioon (EKAK)¹⁹ rõhutab ühe pikemaajalise prioriteedina vajadust kodanikuhariduse ja -aktiivsuse taseme tõusu ning osalusdemokraatia tugevdamise järele. Kontseptsiooni rakendamiseks koostatud tegevuskava aastateks 2004–2006 tõi eraldi välja ka kodanikuhariduse valdkonna, võttes ülesandeks aidata kaasa õppekavaarendusele ja metoodiliste materjalide väljatöötamisele, õpetajate pädevuse tõusule, kooli ja kolmanda sektori sidumisele, kodanikualgatuse toetamisele ning vabaharidussüsteemi arendamisele. Tagasivaatena peab tõdema, et selle tegevuskava elluviimine piirdus peamiselt üksikute vabariiklaste poolt juhitud algatustega, millest olulisimaks Euroopa kodanikuhariduse aasta (2005) tähistamises osalemine. Eestil puudub kodanikuhariduse erinevaid külgi hõlmav ning selgetele eesmärkidele tuginev tegevusplaan. Seega on EKAK-i elluviimise raames tehtu jäänud ilma edasise strateegilise lähenemiseta ühekordseteks algatusteks. Senine selgete sihtide ja kavandatud tegevuse puudumine on toonud kaasa valdkonna projektipõhise arengu ja rahastamise, pärssinud kodanikuhariduse järjepidevust ning tulemuslikkust.

Kodanikuhariduse väljakutsed Eestis

Pidades silmas kodanikuhariduse tähendust, suundumusi ning arenguid Eestis, on loetletud peamised kodanikuhariduse väljakutsed järgnevalt²⁰:

- **Kodanikurolli tähtsustamine ning kodanikuhariduse suurem väärtustamine ühiskonnas.** Kodanikuhariduse komponente ei ole käsitletud piisavalt oluliste pädevustena ei noorte ega täiskasvanute koolitusprogrammides. Aktiivsemale

¹⁹ Kiidetud Riigikogu poolt heaks 12.12.2002, vt <http://www.siseministeerium.ee/5642>

²⁰ Kodanikuhariduse teemaline ümarlaud, 25.05.2007. Kokkuvõte. Avaldamata materjalid. Avatud Eesti Fond 2007

ühiskonnaelus osalemisele ning kodanikualgatuse julgemale väljendamisele aitaks kaasa tugevama positiivse fooni loomine nii elukestvate õppimisele kui ka kodanikuhariduse kaudu omandatud praktiliste oskuste ja teadmiste kasutamisele reaalses elus.

- **Kõigi ea- ja huvirühmade kaasamine.** Kodanikuhariduse põhilise vormina nähakse peamiselt ühiskonnaõpetust koolis ning sihtrühmana koolinoori, vähemal määral mittekodanikke. Samas on kaasaegses kiiresti muutuv ühiskonnas oluline teadvustada kodanikuhariduse vajalikkust igas vanuses, pidades erilisel silmas vähemate võimalustega ühiskonnaliikmeid.
- **Kooli- ja vabahariduse sidustamine ning tugevam oskuste-teadmiste integreerimine õppetöös.** Õppimine kohustusliku ja laiemalt formaalhariduse raames on Eestis traditsiooniliselt faktikeskne, vabaharidusele on aga iseloomulik oskuste ning tegutsemisjulguse rõhutamine. Kodanikuhariduses on erilise olulisusega nende kahe poole kokkuviimine – teadmiste katsetamine praktikas.
- **Sisuliselt ja meetoodiliselt kaasaegse kodanikuhariduse tagamine.** Kodanikuharidus sisaldab erinevaid komponente alates kodaniku- ja inimõigustest kuni säästva arengu põhimõtete ning sotsiaalse ettevõtluse tähenduseni. Teadmiste, oskuste ja hoiakutele üheaegselt tähelepanu pööramine nõuab läbimõeldud meetodikat ning selle pidevat arendamist.
- **Riikliku poliitika väljatöötamine ning kodanikuhariduse osapoolte koostöö.** Vabariigi Valitsuse ning kodanikeühenduste ühiskomisjoni kodanikuhariduse ja avaliku teadlikkuse töörühm oli heaks alguseks info kogumiseks ja vahendamiseks kodanikuhariduse erinevate osapoolte vahel. Hetkel puudub kodanikuhariduse arendamisel sisulist kaalukust ja mõju omav püsiv koostöövorm. Et viimaste aastate tulemuslik tegevus (ühendustevaheline koostöö, koolide toetamine kodanikuhariduslike projektide elluviimisel, kodanikuhariduse veebileht, uuringud jm) ei jääks vaid ühekordseteks algatusteks, on vaja süsteemset lähenemist ning selget vastutuse võtmist riiklikus kodanikuhariduse poliitikas.

Kodanikuhariduse visioon Eestis

Tulemuslik kodanikuharidus väljendub järgmiselt²¹:

²¹ Kodanikuhariduse teemaline ümarlaud, 25.05.2007. Kokkuvõtte. Avaldamata materjalid. Avatud Eesti Fond 2007

- Kodanikud väärtustavad elupõhist õppimist, teadvustavad oma rolli kodanikuna ning on nii informeeritud kui ka aktiivsed – huvitatud ja võimelised panustama oma kogukonna, riigi ja maailma arengusse ning võtma selles enam vastutust.
- Kodanikuharidusse on kaasatud kõik ühiskonnagrupid – igal ühiskonnaliikmel on võimalus saada teavet kodanikuhariduse võimalustest, osaleda kodanikuhariduslikes ettevõtmistes ning rakendada omandatud teadmisi ja oskusi praktikas.
- Kodanikuharidus on tänapäevane, mitmekülgne ja tulemuslik – erinevate sihtrühmade vajadusi arvestav, metoodiliselt läbimõeldud ja arenev, tasakaalustatult nii kogukonnaliikme kui maailmakodaniku identiteedi kujunemist toetav.
- Kodanikuharidus on riiklikult väärtustatud ja sihipäraselt toetatud.

Väljakutsete lahendamiseks ning visiooni teostumiseks tuleb arvestada kodanikuhariduse arengu ja väljendumise keskkonda, mille erinevaid tahke vaatlevad käesoleva ülevaate lisades olevad teemaartiklid.

KODANIKUHARIDUS 21. SAJANDIKS

Anu Toots, Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituudi võrdleva halduspoliitika professor

Kodanikuharidus on üks valdkondadest, mille arendamise vajalikkust tunnistavad kõik, ent seni saavutatu pälvib reeglina kriitikat, mitte rahulolu. Leitakse, et vaatamata ühiskonnaõpetuse kindlale positsioonile üldhariduse õppekavas jääb kodanikuharidus vähetõhusaks. Selle kinnituseks viidatakse ühelt poolt kodanike passiivsusele ja teisalt riigi vähele huvile valdkonna vastu. Näib, et kodanikuharidus ei ole piisavalt täpselt sihistatud ning sellesse paigutatud ressursid ei anna tuntavat panust demokraatia tugevdamisse.

Olukorra põhjuseks võib olla see, et valdkonna toimijad pole endale teadvustanud ühiskonnas toimunud muutusi. Nad püüavad tänases olustikus rakendada eilseid põhimõtteid ja tehnikaid. Üks sellise ebakõla väljend on soov täita tänase demokraatliku Eesti kodanikuharidus patriotismi propagandaga, kasutades selleks rahvusriikide õitseaja väärtusi ja võtteid. Nüüdisühiskonnas, kus rahvusriikliku identiteedi kõrval eksisteerivad regionaalsed (Euroopa kodakondsus) ja globaalsed (maailmakodanik) identiteedid, jääb väheks kodanikukasvatuse taandamisest isamaalisusele. Tänapäeva ühiskond on mitmekesisem ja paindlikum, piirid rahvusliku ja rahvusülese, poliitika ja poliitikavälise, valitsejate ja rahva vahel märksa hägusamad kui viiskümmend või isegi kakskümmend viis aastat tagasi.

Peatüki esimene teema on kirjeldada muutusi demokraatliku ühiskonna iseloomus ja vajadust arvestada neid kodanikuhariduse poliitika kujundamisel. Teise teemana arutletakse selle üle, kuidas juhtida poliitikat ühiskonnas, mida iseloomustab suhete ja piiride „voolavus“, „projektipõhisus“ ja mis seetõttu näib üpris kaootiline või koguni juhitamatu. Kolmandaks, vastavalt nüüdisajastu valitsemise vaimule, peatutakse kodanikuhariduse poliitika efekti mõõtmisel.

Uus ajastu – uued väärtused ja toimimisloogika

Traditsiooniline esindusdemokraatia kontseptsioon lähtub valitsejate ja rahva selgest eraldumisest – ühed valitsevad, teised täidavad seadusi ja aeg-ajalt valivad endale valitsetavaid. Teatud mõttes on esindusdemokraatia sarnane kõigi eelmiste riigivormidega, ainult siin küsitakse rahvalt regulaarselt, keda nad tahaksid oma valitsejatena näha. Samuti on nii valitsejate kui valitsetavate tegutsemine seadustega ühtmoodi reguleeritud.

Rahva ja valitsuse dihhotoomiaga kaasnes ka arusaam poliitikast kui spetsiifilisest ning eraldiseisvast ühiskonnasfäärist. Kodanikud pidid oma argielu elama väljaspool poliitikat, nii-öelda „jääma oma liistude juurde“.

Kuna demokraatias tugineb valitsemine legitiimsusele, mitte vägivallale, siis hakkas rahva kaugenemine poliitikast edumeelselt meelestatud valitsejatele muret tekitama. Nii omandasid kandepinda teooriad osalusdemokraatiast ja kodanike kaasamisest. Kodanike osalust nähti selle seisukoha järgi kui lisa või täiendust esindusvõimule, mis pidi andma viimasele vajaliku legitiimsuse. Seetõttu saidki kaasamise peamiseks vormiks seadusloomega seonduvad konsultatsioonid²². Eesti praegune ülalt alla kujundatav osaluse visioon peegeldab niisugust mõtteviisi üpris hästi – portaalide TOM ja Osalusveeb ainsaks tegevuseks on õigusaktide kohta arvamuse avaldamine. Sealjuures on Osalusveeb samm edasi osaluse etableerumise suunas, siin avaldavad arvamust pigem erinevate huvigruppide ja organisatsioonide juhid kui üksikisikud.

Teine levinud vormel, mis samuti valitsejate ja rahva dihhotoomiat peegeldab, kasutab retoorikat poliitika mõjutamise teemadel. Kodanikuosaluse eesmärki nähakse siin peamiselt poliitika mõjutamises. Kodanike piiratud võimalusi poliitikat mõjutada hinnatakse kui osalusdemokraatia nõrkust²³.

Kui reaalsusele silma vaadata, siis seadusloome köidab väga väheseid inimesi (millest annab tunnistust ka TOMi imeväike kasutajaskond); samuti jäävad inimeste võimalused poliitikat mõjutada reeglina siiski piiratuks. Seega kätkeb dihhotoomne arusaam demokraatiast juba iseenesest eeldust, et avalikkuse aktiivsus jääb madalaks.

²² Lepa, R. jt. *Kaasamine otsustetegemise protsessi*. Praxis 2004

²³ *Demokraatia ja rahvuslikud huvid. Eesti ühiskond 2005*. Avatud Ühiskonna Instituut 2006

Väljapääsu olukorrast näeb kaasaegne poliitikateadus valitsemise ja poliitika mõistete ümbervaatomises. Tänapäeval kasutatakse mõiste 'government' kõrval (mõnikord ka asemel) üha sagedamini terminit 'governance'. *Governance* näeb valitsemist kui pidevat protsessi, milles on suur ja muutuv hulk osalejaid. Osalejate hulka kuuluvad ka kodanikud, kes lülituvad protsessi erinevatel tasanditel (nt kohalik või keskvõim), erinevatel etappidel (nt dokumentide väljatöötamise, poliitika tarbimise või hindamise faasis) ja erinevates valdkondades (keskkonna- või sotsiaalpoliitika, haridus- või regionaalpoliitika jne). Vahe kodanikuosaluse ja traditsioonilise lähenemise vahel on oluline. Esiteks ei tegutse kodanikud eesmärgiga mõjutada valmistehtud poliitikat, vaid pigem selleks, et panustada ise selle kujunemisse ja arendamisse. Teiseks on inimeste toimimishorisont ühiskonnas oluliselt laienenud, igatüüpi saab valida tegutsemise valdkonna ja etapi vastavalt oma huvidele ja suutlikkusele.

Kodanikuosaluse visiooni rakendamise katseid on olnud mitmeid. Üldjoontes on need kõik lähtunud veendumusest, et demokraatlike väärtuste ja hoiakute kujundamine nõuab demokraatia vahetut praktiseerimist.

Üks võimalusi selleks on edendada kogukonnakeskset poliitikat alternatiivina individualismile ja riigivõimule. Kogukonnademokraatia peab keskseks solidaarsust ja ühistegevust kohalikul tasandil. Riik ei mängi selles mudelis domineeriva autoriteedi rolli ning ühiskond toimib kogukonnaliikmete huvi, vastutustunde ja hoolivuse toel, mis avalduvad inimeste vahetus elukeskkonnas alati tugevamalt. Enamjaolt seostubki kogukonnademokraatia tugevate kohalike omavalitsustega. Nagu käesoleva kogumiku teemaartiklitestki lugeda saab, pole Eesti valdadel ja linnadel veel soliidset edulugu kodanike kaasamisest kohalikku ellu. Pigem võib kogukonnademokraatial rajanevat osalust leida vabaihenduste tegevusest (vt Ender, Valgma käesolevas kogumikus).

Positiivse kõrval, mida kogukonnapõhine osalus pakub, esineb sel ka mitmeid mainimisväärseid puudujääke. Neist peamine, mida Eestiski kritiseeritakse, on vabaihenduste nõrk suutlikkus astuda dialoogi riigivõimuga. Nii ohustab vabaihendusi kapseldumine oma maailma, ilma et suudetaks kõita vabaihendustesse mittekuuluvaid inimesi või olla strateegiliseks partneriks riigivõimule. Et see oht Eestis realselt olemas on, näitab seegi, et

vaatamata vabaihenduste arvu kasvule pole nende jätkusuutlikkuse indeksi mõjukuse dimensioon (*advocacy dimension*) viie aasta jooksul paranenud²⁴.

Pikaajalise ja usaldusliku partnerluse puudumine avaliku sektoriga tõukab vabaihendused n-ö projektipõhisesse maailma. Oma eksistentsi hoidmiseks on nad sunnitud pidevalt taotlema projektirahastamist ning konkureerima selle saamise nimel teiste vabaihendustega. Ühest küljest on niisugune tegevuskeskkond demokraatiat edendav, kuna vabaihenduste tegevus suurendab pakutavate teenuste valikut ja sunnib tundma huvi kodanikest tarbijate arvamuste ning ootuste vastu. Kuid siin peitub ka oht kolmanda sektori rolli muutumisele. Kui mittetulundusühingud hakkavad omavahel konkureerima teenuste pakkumises, ei jää neil aega ega motivatsiooni avalike huvidega tegelemiseks ning pealesunnitud turuprintsiibid toovad vältimatult kaasa nende organisatsioonide marketiseerumise. Kuigi see võib lühiperspektiivis olla efektiivne, võivad pikemas perspektiivis kaasneda negatiivsed tagajärjed nagu sotsiaalse sidususe ja solidaarsete hoiakute nõrgenemine. Siit tulenevalt oleks vale seostada demokraatlike väärtuste ja praktikate arengut ainult vabatahtlike organisatsioonidega.

Teine võimalus kodanikuosaluse elavdamiseks seisneb infotehnoloogia kasutamises nii info edastamiseks kui ka tegutsemisele kutsumiseks. Niikaua kui edastatav informatsioon on usaldatav ja sisukas, saab selle abil aktiveerida kodanikke projektide algatamiseks ja initsiatiivi näitamiseks. Informatsiooni levitades saab tekitada diskussioone ja otsida ühiselt võimalusi kohalike probleemide lahendamiseks, aga ka suurendada kodanike võimet hoida avalike teenuste pakkujaid vastutuse all. Interneti vahendusel saab luua virtuaalseid ja reaalseid demokraatlikke praktikaid, mis on demokraatia arengu üks põhilisi instrumente. Erinevalt kogukonnademokraatia mudelist suudavad internetikogukonnad haarata palju suuremaid inimhulki ning sekkuda tõhusalt ka keskvalitsuse ning rahvusvaheliste struktuuride poliitikasse.

Eesti riik on teinud mitmeid algatusi e-demokraatia valdkonnas, paralleelselt aktiveerub infoühiskonna-põhine kodanikuosalus ka alt-üles algatusena. Viimastel aastatel hoogustunud allkirjade kogumise kampaaniad on üks näide sellest. Samas pole ka digitaalne

²⁴ *The 2005 NGO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia*. USAID 2006. Vt http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2005/index.htm

osalusdemokraatia probleemideta – mainigem siin vastutustunde ja eetika küsimusi, eakate kõrvalejäämist e-riigist, teismeliste valdavalt meelelahutuslikku internetitarbimist. Üheks olulisemaks probleemiks näib siingi kujunevat virtuaaltegevuse nõrk mõju demokraatia põhimehhanismide arendamile. Meedia mõju ja võimalusi kodanikuhariduses on Eestis uuritud üksikute küsimuste tasandil, mitte komplekselt (vt Talur käesolevas kogumikus).

Seega näib, et kõik senised katsed edendada kodanike osalust ühiskonnas on takerdunud ühiskonnasektorite vahelistele barjääridele. Jäädakse tegutsema oma valdkonna piirides ja kui mõne teise sektori toimeprintsipe kasutataksegi, siis ei vii see ikkagi uuele sünergilisele kvaliteedile. Nii ei saavutatud ärimeetodite kasutuselevõtuga avalikus halduses tõhusamat riigivalitsemist; samuti ei ole aktiivne seltsielu või veebipõhine sekkumine parandanud esindusdemokraatia kvaliteeti.

Seetõttu panevadki poliitikateadlased kõige suuremaid lootusi niisugusele demokraatia arenguvisionile, kus avalik sektor ja kolmas sektor on oma tegevustes läbi põimunud. Riik kasutab vabaihendusi ja kodanike aktiivsust selleks, et arendada oma poliitikaid ning muuta valitsemine vastutulelikumaks (*responsive policy*). Kodanikud omalt poolt ei esine riigi tegevuse oponentidena, vaid partneritena, kes tarbivad ja ühtlasi ka kujundavad poliitikaid. Selline lähenemine loob hoopis teistsugused nõuded ka kodanikuharidusele. Kui klassikaline esindusdemokraatia andis kodanikule peamiselt hooajalisi tseremoniaalseid funktsioone – osaleda paraadidel, käia valimas, siis nüüdisaegne *governance* paneb rõhu argitegevusele. Hea kodanik teab küll rahvushümni, aga lisaks sellele oskab ta oma asjade ajamiseks edukalt suhelda ametkondadega, kasutada targalt sotsiaalkindlustusi, kontrollida oma lapsele antava hariduse kvaliteeti ja vabaneda keskkonnateadlikult olmeprügist. Enamik tänapäeva demokraatlikke ühiskondi sunnib kodanikku tegema valikuid pidevalt ja väga erinevates valdkondades. Sealjuures on oluline rõhutada, et mitte turg, mis viib esmatasandi kogukonnad hävingule, vaid just kooperatiivsus ja suutlikustamine (i.k. *empowerment*) tugevdavad inimeste toimetulekut nii kohalikul kui riiklikul tasandil. Seega on nüüdisaegse kodanikuhariduse ülesandeks tõsta inimeste suutlikkust toimida väga erinevatel poliitika-areenidel. Kuna avalikud poliitikad ise pidevalt arenevad ning lisaks muutuvad inimese poliitikate tarbimise vajadused ka olenevalt tema elutsüklist, peab kaasaegne kodanikuharidus olema elukestev, mitte lõppema põhikooli või gümnaasiumiga. Elukestev õpe ei tähenda ainult kutseoskuste, vaid ka kodanikuoskuste kaasajastamist. Nii võivad eakad inimesed

vajada tänapäeval rohkem kodanikukoolitust kui noored, kellele riigi sellekohane poliitika on tavaliselt suunatud.

Tervikliku juhtimise vajadus

Kodanikuhariduse dimensioonide lisandumine ja laienemine muudab selle juhtimise väga keerukaks. Tegevused kipuvad olema halvasti koordineeritud, mis viib selleni, et mõned valdkonnad või sihtgrupid jäävad üldse tähelepanuta (nt õpetajate koolituse korraldus), teisi aga dubleeritakse (nt noorsootöö). Ressursikulu on suur, ent tõhusus väike.

Iseenesest pole see probleem poliitikas sugugi uus ega ainulaadne. Sellisest koordineerimatusest ülesaamise häid näiteid võib leida Euroopa Liidu tegevusest, kus on juurutatud süvalaiendamise (*mainstreaming*) ja ühendpoliitikate (*joint-up policy*) põhimõtteid. Kui esimene seostub eeskätt soolise võrdõiguslikkusega, siis teise rakendusi võib leida nt vanuripoliitikast, kus avastati, et ei hoolekande-, tervishoiu- ega pensionipoliitika ei suuda eraldiseisvatena tagada eakatele meelepärast elukorraldust. Ühendpoliitika näiteks võib olla ka Euroopa Liidu hariduspoliitika, millesse on integreeritud ka koolitus, täiskasvanute ja mitteformaalne õpe. Olgu siinkohal välja toodud mõned olulised Euroopa Liidu seisukohad kodakondsushariduse (i.k. *citizenship education*) kohta, mida tasub ka riikliku hariduspoliitika kujundamisel silmas pidada²⁵:

- Kodanikuhariduses ei rõhutada formaalse ja mitteformaalse hariduse ega ka noorte ja täiskasvanute erisusi. Kodanikuharidus peab olema täielikult avatud nii institutsioonidele kui osalejatele.
- Kodanikuhariduse eest kannavad vastutust kõik. Demokraatlike väärtuste ja osaluse õpetamist peavad propageerima kõik osapooled koolis, töökohas, kohalikus elus ja ärimaailmas.
- Haridussüsteem peab olema avatud ja suhtlema tihedalt ärimaailmaga ning kohaliku ühiskonnaga (nt lapsevanemate kaasatus kooliellu ja õpetamisse, kohaliku võimu esindajate osalus koolielus, kooli koostöö kohalike ühendustega). Ainult nii on

²⁵ *Detailed work programme on the follow-up of the objectives of education and training systems in Europe.* Official Journal of European Communities, 2002, C142

võimalik saavutada tuntav kursimuutus passiivselt teadmiserit oskuste praktiseerimisele.

- Haridusel on ühiskonnas täita oluline sotsiaalse sidustaja roll. Sellepärast on tähtis kindlustada, et väiksemate võimalustega kodanikud (puuetega inimesed, äärealade elanikud, eakad, toimetulekuraskustes perede lapsed) saaksid samuti kodanikuoskusi omandada ja praktiseerida. Lisaks sotsiaalsele aspektile tuleb arvestada ka majanduslikku kahju, mida tooks nende inimeste kõrvalejäämine.

Ühend- ehk integreeritud poliitikate meetod saab tõhusalt toimida ainult siis, kui sellele kohandatakse ka poliitikate rakenduslik raamistik. Eesti viimaste aastate arengud on paraku läinud pigem vastupidises suunas – alates 2007. aastast jagati kodanikuühiskonna tegevuskava kaheks, eristades kodanikuhariduse kodanikualgatuses²⁶. Esimene valdkond jäi kureerida Haridus- ja Teadusministeeriumile, teine Siseministeeriumile. Praegu tõdevad mitmed protsessis osalejad, et edasiminekut on olnud vähe ning informeeritus partnerite tegevusest on madal või koguni puudulik.

Põhimõtteliselt saab poliitika rakenduslikku raamistikku kujundada kahel moel – riigikesksena või kodanikuühiskonna-kesksena. Esimesel juhul on eelduseks tugev täitevvõim, kes kujundab strateegia, kogub selle elluviimiseks vahendid, koordineerib ja monitoorib protsessi. Selline valem töötab hästi nt Ühendkuningriigis ja Soomes. “Õõnsa riigi” kontseptsiooni pooldavas Eestis selle arengutee realiseerimiseks haldussuutlikkust napib. Nt pole Haridus- ja Teadusministeerium mitmete valitsuskoosseisude jooksul suutnud toime tulla riikliku õppekavareformiga või õpetajate täienduskoolituse süstematiseerimisega.

Kodanikuühiskonna mudeli puhul on poliitika rakendamise initsiatiiv foorumite, ümarlaudade, koostöökodade, sihtasutuste ja vabäühenduste käes. Ministeeriumid ja riigiametid osalevad protsessis partneritena. Sellel mudelil on arengupotentsiaal Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsiooni (EKAK) töörühmade, Eesti Koostöö Kogu ja mitmete vabäühenduste katusorganisatsioonide kujul olemas, ent paraku pole see mudel samuti edukas olnud. Sellest annab tunnistust EKAKi esimese tegevuskava (2004–2006) tagasihoidlik täitmine (vt kodanikuhariduse põhijoonte artiklit käesolevas kogumikus).

²⁶ Rohkem infot: <http://www.siseministeerium.ee/5642>

Arvestades kaasaegse kodanikuhariduse kompleksust ning Eesti poliitiliste institutsioonide tõhususe taset, polegi kummalgi ülaltoodud mudeleist väga head perspektiivi. Seega tuleks kujundada ühendpoliitikate mudel, kus kodanikuhariduse idee ümber on koondatud nii riiklikud asutused kui ka kolmanda sektori katusorganisatsioonid.

Lisaks kodanikuhariduse poliitika ühtsele juhtimisele on vaja laiendada ka rakendusasutuste ja poliitika tööriistade paketti.

Kodanikuharidust ei saa delegeerida üksnes Haridus- ja Teadusministeeriumile, kuna valdkond ei piirne tänapäeval enam formaalharidussüsteemiga. Paraku on meil kodanikuharidust siiani käsitletud äärmiselt kitsalt, taandades selle riikliku õppekava ühiskonnaõpetuse ainele. Tulemuseks on olukord, kus igapäevane koolielu (sealhulgas koolidemokraatia) toimib ühiskonnaõpetuse tundidest eraldatuna²⁷. Riikliku õppekava üldistest kasvatusesmärkidest hoolimata domineerib ülitugevalt ainekeskne õpetamine, matemaatikaõpetaja ei pea harilikult kodanikukasvatuses osalemist enda missiooniks. Riikliku õppekava üldosa ja läbivate teemade ebarahuldavat rakendamist mainitakse sageli praeguse süsteemi ühe olulise puudusena (vt Räis käesolevas kogumikus).

Mainitud aineõpetuslikest traditsioonidest tulenevalt on Eesti hariduskontseptsioon jäänud äärmiselt vaoshoitud positsioonile ka demokraatia põhiväärtuste küsimuses. Väärtuskasvatus praeguses ühiskonnaõpetuse ainekavas praktiliselt puudub²⁸. 2008. a algul avalikustatud RÕK arendamise lähteülesandes on rõhutatud kõlblelist ja isamaalist kasvatust, demokraatlike väärtuste ja inimõiguste terminid dokumendis puuduvad²⁹.

Niisiis arendab formaalharidus poliitilise kultuuri põhikomponentidest – teadmised, väärtused, oskused ja käitumistavad – ainult esimest, tulles uuringuandmete põhjal sellega ka rahuldavalt toime³⁰. Samal ajal on märgatavalt kasvanud ühiskonna ootused kodanikuhariduse

²⁷ Toots, A. *Eesti koolidemokraatia*. Kogumikus *Eesti Inimarengu Aruanne 2007*. Eesti Koostöö Kogu 2008

²⁸ Põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava. Vabariigi Valitsuse määrus nr 56, 2002.
<http://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=12888846>

²⁹ Lähteülesanne põhikooli ja gümnaasiumi riikliku õppekava arendamiseks aastatel 2008-2011.
<http://www.hm.ee/index.php?popup=download&id=7051>

³⁰ Toots, A. Idnurm, T. Ševeljova, M. *Noorte kodanikukultuur muutumas ühiskonnas*. Tallinna Ülikool 2006;
Amadeo, J. jt *Civic Knowledge and Engagement. An IEA Study of Upper Secondary Students in Sixteen Countries*. International Association for the Evaluation of Education Achievement (IEA) 2002

tulemuslikkuse osas – lisaks teadmistele eeldatakse kodanikult ka emotsionaalset intelligentsust ja toimimissuutlikkust. Tagajärjeks on ebaõiglane olukord, kus kogu vastutus on pandud ühiskonnaõpetuse ainekavale ja aineõpetajale, kes praeguses toimimiskeskkonnas ei saa neid ootusi täita.

Väljapääs olukorrast oleks vastutuse koordineeritud jagamine mitmete toimijate vahel. Oma loomusest ja võimalustest tulenevalt saaksid institutsioonid keskenduda kodanikuhariduse eri komponentide arendamisele. Nüüdisühiskonnas ei ole pädevuste ainus kujundaja kool. Hulk teavet levib nii vana kui ka uue meedia kaudu ning väär oleks nende mõju kodanikuharidusele eirata. Veelgi suurem on kooliväliste sotsialiseerimisagentide roll osalusoskuste arendamisel. Ükskõik kui palju me ka ei propageeriks õpilaste osalust kooli juhtimises, ei korvaks see eemalejäämist kohaliku kogukonna tegevustest. Ka on õppekava niigi sisuga üle koormatud, mistõttu osalusharjutuste suurendamine õppekava raames muudaks olukorra praegusest veelgi pingelisemaks.

Niisiis tuleb kodanikuharidust laiendada ka formaalharidusest väljapoole, tehes partneriteks kõik avalike poliitikatega tegelevad asutused ning kohaliku omavalitsuse. Selline institutsionaalne koostöö ja vastutuse jagamine lihtsustab ka täiskasvanute kodanikuhariduse edendamist. Kuna siiani on põhitegevused ja vastutus pandud haridussüsteemile, siis formaalhariduses mitteosalejad on automaatselt jäänud haaramata ka kodanikuhariduslikest meetmetest.

Üldjoontes on visandatud juhtimismudel küllaltki riigikeskne, ent tänapäeva hea valitsemistava kohaselt ei välista see vabaihenduste ja sotsiaalpartnerite kaasamist. Selle koostöö üks eeldusi on võrgustikusuhted, kus riik ei püüa liiga jäigalt oma standardeid peale suruda. Muu hulgas tähendab see ka niisuguste tingimuste loomist, kus äri- ja sotsiaalsed partnerid saavad demokraatlikku kodakondsusharidust toetada. Teisalt ei tohiks riik olla liiga nõrk ega lasta mõnel toimijal (nt kirikul, meedial) valdavat mõjujõudu saavutada. *Good governance* ei tähenda riigi kõrvaleastumist, vaid tema rolli teisenemist. Jäigalt ette antud valmislahenduste asemel pakub kaasaegne riik paindlikku protsessi, mis on avatud erinevatele osalejatele.

Kuidas mõõta edu?

Maailmas, mis üha enam vastastikku avaneb ja läbi põimub, muutub ka arengu mõõtmine pigem rahvusvaheliseks kui siseriiklikuks tegevuseks. Ühelt poolt sunnib see meid üha enam võrdlema end teistega, teisalt saame kasutada ühiselt välja töötatud kvaliteetset oskusteavet. Euroopa Liidu liikmena on Eestil suurepärane võimalus (aga ka kohustus) olla osaline liidu hariduspoliitika realiseerimisel. Lissaboni strateegia olulise komponendina on aktiivse kodakondsuse poliitika tõusnud viimase kolme-nelja aastaga Euroopa Liidu üheks prioriteediks. Teema võeti üle Euroopa Nõukogult, eeskätt programmilt „*Education for Democratic Citizenship*” (EDC), ent Euroopa Liidu tegevusega on see märgatavalt teisenenud. Üks selle põhjusi peitub Euroopa Nõukogu ja Euroopa Liidu olemuslikus erinevuses. Kui Euroopa Nõukogu püüab oma printsiipe ja ideid rakendada edukaid kogemusi levitades, siis Euroopa Liit töötab välja ühtsed eesmärgid ja hindab regulaarselt progressi kvantifitseeritud mõõdikute abil. Muu hulgas määratleti 2006. a kaheksa võtmekompetentsi, mis on vajalikud edukaks toimetulekuks 21. sajandi ühiskonnas³¹. Kultuuridevahelise suhtlemisoscuse, ettevõtlusvaimu ja digioskuste kõrval kuuluvad nende hulka ka sotsiaalsed ja kodanikupädevused (*social and civic competencies*).

Kuna kodanikupädevused kuuluvad EL haridusindikaatorite ühtsesse raamistikku, siis leiab liikmesriikide progress kodanikuoskuste edendamisel kajastamist ka EL iga-aastastes hariduse ja koolituse eduraportites³². Tööd aktiivse kodakondsuse indikaatorite väljatöötamisel alustati 2002 ning 2008. aastaks pole see veel lõppenud. Siiski on põhijoontes juba kokku lepitud ja see võimaldas 2007. aasta eduraportis esmakordselt pühendada kodanikuoskustele omaette peatüki.

Kooliealiste noorte kodanikuaktiivsuse mõõtmiseks kasutab Euroopa Komisjon Rahvusvahelise Haridustulemuste Hindamise Assotsiatsiooni (International Association for the Evaluation of Education Achievement – edaspidi IEA) kodanikukasvatuse uuringu (CIVED) tulemusi, sest see on suurimat riikide arvu haarav teemakohane noorte küsitlus³³. Kahjuks on praegu kasutada üpris vanad, 1999. aasta andmed, sest järgmine küsitlus toimub alles 2009. aasta kevadel. Täiskasvanute kodanikuoskuste mõõtmiseks on käibel EL Euroopa

³¹ *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 in key competences for lifelong learning* (2006/962/EC)

³² Vt http://ec.europa.eu/education/policies/2010/progressreport_en.html

³³ Vt <http://www.iea.nl/cived.html>

Sotsiaaluuringu (*European Social Survey*) andmed³⁴, järgmine küsitlus toimub 2008. aasta detsembris. Eesti on osalenud/osalemas mõlemas IEA 14-aastaste koolinoorte uuringus ja Euroopa Sotsiaaluuringu 2. ja 3. ringis (vastavalt 2004. ja 2006. aastal).

Eesti püsiv osalemine nimetatud uuringutes on äärmiselt oluline kahel põhjusel. Esiteks, me saame end kõrvutada teiste demokraatlike Euroopa riikidega ja adekvaatselt hinnata oma positsiooni. Teiseks, me oleme kursis sellega, milliseid parameetreid kodanikuhariduse hindamisel peetakse rahvusvaheliselt oluliseks. See kursisolek on riigi jätkusuutliku arengu seisukohalt olulisem kui koht paremusjärjestuses.

Mõlema uuringu puhul jääb silma, et:

- vaatamata vastajate erinevusele vanuses puudutavad küsimused väga sarnaseid kodanikukompetentsuse aspekte;
- rõhk on demokraatlikel väärtustel ja praktikatel, mitte formaal-õiguslikel teadmistel (nn põhiseaduslikkusel).

Siit saab selgeks, et kodanikuhariduse edukuse mõõtmine ei saa piirduda ei ühiskonnaõpetuse lõpu- ja riigieksamiga ega kodakondsuseksamiga. Samuti tuleks loobuda argumentidest, et ühiskonnaõpetus „on nii raske“ ja „lapsed ei saa sellest aru“. Ka terviseõpetust võib anda väga keerulisel, akadeemilisel moel, ometigi ei väida keegi, et tervisliku käitumise algtõdesid on koolieelikutele tarbetu seletada.

Tänapäeva demokraatia käsitleb aktiivsete kodanikena ka üpris noori lapsi, tõmbamata piiri nende formaalharidusliku positsiooni järgi. Seega on põhiküsimus mitte selles, millal õpetada, vaid kuidas kohandada õpetust ealistele vajadustele ja valmidusele. Kogu kodanikuhariduse suunamine vaid suhteliselt kitsale vanusegrupile (15–18-aastased) on valdava enamiku Eesti elanikkonnast jätnud ilma kaasaegsest kodanikuharidusest, mis võimaldaks edukalt toime tulla 21. sajandi demokraatlikus ühiskonnas.

Siiani on kodanikuhariduse tõhususe mõõtmiseks kasutatud peamiselt sotsioloogiliste küsitluste meetodit. Seadmata selle sobivust kahtluse alla, tuleks monitooringus senisest rohkem kasutada ka riiklike registrite ja avalike teenuste, sh e-teenuste andmestikke. See

³⁴ Vt <http://www.europeansocialsurvey.org/>

võimaldaks kõrvutada inimeste hoiakuid ja planeeritavat käitumist tegelikult realiseeritud aktiivsusega, andes niimoodi terviklikuma pildi olukorrast ja trendidest. Uurimismeetodite ja andmeallikate laiendamine eeldab kahte liiki tegevusi. Ühelt poolt peaksid sotsiaalteadlased tugevdama omavahelist suhtlemist ja revideerima lähenemisnurki. Praegu on palju sarnaseid või isegi dubleerivaid uurimusi, mille tulemusi sünergiliselt ei analüüsita. Lisaks jäävad mitmete sotsioloogiliste uuringute tulemused paigutamata laiemasse demokraatia arengu perspektiivi. Näiteks on e-riigi rakenduste ja teenuste puhul senine lähenemine olnud pigem tehnokraatlik kui demokraatlik. On mõõdetud kasutamise intensiivsust ja kasutajate/mittekasutajate karakteristikuid, ent e-teenuste tarbimist pole paigutatud laiemasse kodanikukäitumise või kodanikuhariduse konteksti. Siinjuures on asjakohane mainida, et Euroopa Liidu infoühiskonna arengu dokumendid ja teemakohased uuringud rõhutavad just vajadust arendada ja analüüsida e-riiki integreerituna valitsemise üldistesse arengutesse³⁵.

Teisalt tuleks kohendada ka riiklikke registreid. Näiteks ei anna praegune mittetulundusühingute ja sihtasutuste register adekvaatset pilti kodaniku- ja vabauhendustest, kuna registri statistika võtab arvesse ka avalikku poliitikat täitvad asutused (nt haiglad, ministeeriumide haldusalas tegutsevad sihtasutused) või majandustegevuseks loodud mikrofirmad. Sellest tulenevalt tehakse üpris sageli väärjäreldusi kodanikuühiskonna seisu või arengu kohta.

Mainitud kitsaskohad tulenevad paljuski samast valdkondlikust eraldatusest ja ühendatud koostöö puudumisest, millest oli juttu poliitika kujundamise peatükis. Seega tuleb kokkuvõtteks rõhutada, et nii nagu peab ajaga kaasas käima demokraatiaharidus ise, nii peavad kaasaegsed olema ka selle arengut mõõtvad instrumendid. Kompleksne ja rahvusvahelistuv ühiskond nõuab ka kompleksset ja usaldusväärset monitooringsüsteemi.

Poliitikasoovitused

Kohandades kaasaegse ühiskonna jooni ja arengutrende Eesti tegelikkusele, tuleks **kodanikuhariduspoliitika kujundamisel lähtuda kolmest fundamentaalsest põhimõttest.**

³⁵ Vt põhjalikumalt *eUser* projekti materjale: <http://www.euser-eu.org/Default.asp?MenuID=8>

1. Kodanikuharidus olgu mõeldud kõigile ja igapäevasele, olenemata tema eest, kodaniku staatusest või sotsiaalsest positsioonist.
2. Demokraatia ei ole ainult akadeemiline teooria, vaid ka igapäevane elustiil, mis peaks kajastuma iga organisatsiooni ja asutuse töös.
3. Demokraatiaharidust ei saa kavandada ja teostada üks sektor, ametkond või huvigrupp. Selleks tuleb rakendada moodsa riigivalitsemise hea tava, kus riik juhib ja koordineerib mitmete erinevate toimijate aktiivsust.

Need põhimõtted kujundavad aluse **konkreetsetele ettepanekutele kolmes võtmevaldkonnas.**

HARIDUS- ja KOOLITUSPOLIITIKAS

- Laiendada kodanikuharidus kõikidele haridustasemetele ja koolitusvormidele, kujundades pakutavat koolitust õppijate taset ja huvisid/vajadusi silmas pidades.
- Rakendada demokraatia printsiipe koolide, asutuste ja ettevõtete elukorralduses. Erilist tähelepanu pöörata sellele, et demokraatlik elukorraldus saaks normiks kõikides haridusasutustes, tasemest olenemata.
- Käivitada praktilised demokraatiakoolituse programmid asutuste juhtkonnale, administratsioonile ja lihtliikmetele.
- Teha jõupingutusi selleks, et iga õppekava või koolitusprogramm sisaldaks kodanikukompetentsust arendavaid komponente vastavalt õppijaskonna huvidele ja vajadustele. Suurendada tööturukoolituste ja kutsealaste täienduskoolituste sotsiaalset sisu.
- Muuta õpetajate koolitus riiklikult reguleeritavaks tegevuseks, sh tagada strateegiliselt planeeritud täienduskoolitustellimus, koolituse kvaliteet ja usaldusväärne ülevaade koolitusturul toimuvast.
- Suurendada oluliselt õppekavaväliste tegevuste osa ja tähtsust kodanikuhariduses, väärtustades nii õpetajate-mentorite kui ka õppurite sellealast aktiivsust. Niisugune muutus eeldab ühtlasi teoreetilise õppe osakaalu vähenemist, kuna õpetajate ja õpilaste summaarne töömaht ei tohiks suurenedagi.

SOTSIAALSE SIDUSUSE POLIITIKAS

- Kujundada spetsiaalseid koolitusi nendele, kellel on risk sattuda tõrjutusse oma vähese suutlikkuse tõttu suhelda avaliku sektori asutustega (nt vanemaealised, riigikeelt mittevaldavad, äärealade madala haridustasemega inimesed).
- Jälgida, et õppekavavälistesse tegevustesse oleks kaasatud ka nõrgema sotsiaalse ja majandusliku kapitaliga perede lapsed, kuna reeglina osalevad neis peamiselt kõrgemate sotsiaalsete klasside lapsed.
- Pöörata tähelepanu noorte kaasamisele kohalikku ellu, luues selleks erinevaid organisatsioonilise ja avatud osaluse vorme. Seejuures on oluline noorte osalus kogude arendamine kohalikul ja maakondlikul tasandil ning nende kaasamine otsuste tegemisse.

KODANIKUHARIDUSE JUHTIMISES

- Ametkondliku eraldatuse ületamiseks luua Demokraatiahariduse Agentuur, mis täidaks kahte juhtimise jätkusuutlikkust kindlustavat funktsiooni. Esiteks oleks ta n-ö koduks Demokraatiahariduse Nõukojale, mis vastutaks valdkonna planeerimise ja koordineerimise eest ning korraldaks regulaarset seiret. Nõukotta peaksid kuuluma ühiskonnateadlased, haridustöötajad, kohaliku omavalitsuse, meedia, äri- ja kolmanda sektori esindajad. Teiseks peaks agentuuril olema ka täidesaatev üksus, mis omaks pidevat eelarvet ja alalist ametnikkonda, mille abil tagatakse Nõukoja otsuste elluviimine ning Agentuuri finants-halduslik jätkusuutlikkus.
- Teadmispõhiste otsustamise edendamiseks koordineerida senisest paremini valdkonnas tehtud ja tehtavaid uuringuid, õhutades koostööd uurimisasutuste vahel ning uurimisasutuste ja poliitikakujundajate vahel. Demokraatiahariduse Agentuur võiks olla üle-eestilise uuringuraportite digitaalse deponooriumi haldajaks.
- Seadustada noorte kaasamise kohustus neid puudutavate otsuste tegemisel nii riigi kui ka kohaliku omavalitsuse tasandil. Sealjuures siduda noorte kaasamine kohaliku tasandi otsustusprotsessi noorsootöö rahastamisega omavalitsustes.

LISAD

KODANIKUHARIDUS JA KOOL

Mare Räis

Eesti jaoks aktualiseerus kodanikuhariduse teema 2005. aastal Euroopa Nõukogu poolt algatatud kodanikuhariduse aastaga³⁶. Euroopa kodanikuhariduse aasta koordineerivaks komisjoniks oli Eesti Kodanikuühiskonna Arengukontseptsiooni (EKAK) rakendamiseks loodud kodanikuhariduse ja avaliku teadlikkuse arendamise töörühm, kes aastat planeerides pööras tähelepanu koolitusele, õppematerjalide väljatöötamisele (sh toimus esimene ühiskonnaõpetuse õpetajate metoodikamaterjalide võistlus) ja õpilasvõistlustele.

Loomulikult saab aga juba varasemast nimetada olulisi tegijaid kodanikuhariduse maastikul. Koolihariduse seisukohast võib tähtsate institutsioonide ja isikutena esile tuua ühiskonnaõpetuse peaspetsialisti Riiklikus Eksami ja Kvalifikatsioonikeskuses (REKK), REKK-i juures tegutseva ühiskonnaõpetuse ainenõukogu ning Euroopa Nõukogu kodanikuhariduse projekti “Education for Democratic Citizenship” koordinaatori Eestis.

Kodanikuhariduse peateemadest on *Põhikooli ja Gümnaasiumi riiklikus õppekavas* juttu üldosa eesmärkide, pädevuste ning üldoskuste plokis. Üldosa ja läbivaid teemasid õpetajad tegelikus koolitöös enamasti ei väärtusta. Täienduskoolituste vabamas õhkkonnas tunnistatakse, et enamikel on see osa õppekavast läbi lugemata või siis loetud kunagi ammu. Ainetevaheline integratsioon ja läbivad teemad kajastuvad õpetaja töökavades pigem formaalselt. Sagedamini on seda näha 20. sajandi ajaloo käsitlemisel.

Õppeainetest kannab kodanikuhariduse alal vastutust õppeainetest ühiskonnaõpetus, geograafia (eriti gümnaasiumi ühiskonnageograafia kursus), ajalugu, inimeseõpetus ja vähemal määral teisedki.

³⁶ Vt Avatud Eesti Fond <http://www.bapp.ee/kodanikuharidus/> ja Euroopa Nõukogu Tallinna Infotalitus <http://www.coe.ee/?op=body&gid=67>

Eesti kiiret arengut silmas pidades on ühiskonnaõpetuse aine sisu kindlasti ajale jalgu jäänud ja seda on tõdenud viimase kuue aasta jooksul kõik asjaosalised. TÜ õppekava arenduskeskuses 2000. aastal uut õppekava tegema asudes alustas sotsiaalainete töörühm väärtuste ja võtmemõistete kaardistamisest, mis oleksid valdkonnaülesed. Neist lähtuvalt hakati kirjeldama aine sisu ja õpimeetodeid.

2005. aasta suvest viis haridus- ja teadusminister õppekava arendamise üle Riiklikku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskusesse, peaülesandeks oli liita inimese- ja ühiskonnaõpetus ühtseks õppeaineks. Ühiskonnaõpetuse ainekavade tööversioonid loodi nii Tartu kui ka Tallinna töörühmade³⁷ poolt. Õppekava üldosa viimasesse tööversioonis sai üheks läbivaks teemaks ka kodanikuühiskond ja ettevõtlikkus³⁸. Tartu Ülikooli õppekava arenduskeskus sõnastati kaasaegne kontseptsioon sotsiaalsetest oskustest, mida indiviid vajab ühiskonnas kaasarääkimiseks³⁹. Õppekava arendamise protsess on 2008. aastal taaskäivitatud ja uutest suundadest on hetkel veel vara rääkida.

Kodanikuhariduse komponendid toimivas õppekavas

Tänases riiklikus õppekavas taotletakse ühiskonnaõpetusega, et õpilane hakkaks ühiskonnas toimuvat nägema ja mõistma ning omandaks oskuse ja valmiduse ühiskonnaellu sekkuda. Ühiskonnaõpetuses rõhutatakse senisest enam aine praktilist kallakut. Iga õpilane peaks jõudma kodanikuosaluseni, toetudes teadmistele ja isiklikel tõekspidamistel rajanevatele intellektuaalsetele ning osalusoskustele.

Ühiskonnaõpetus 4.–6. klassile uurib, kellest koosneb ühiskond, mis on demokraatlik ühiskonnakorraldus (muuhulgas märksõnad nagu ühisotsustamine ja konsensus, kodanikualgatus ja organisatsioonid), millised on inimeste tegutsemise peamised ressursid. Kõneldakse seadustest ja teabest.

Ühiskonnaõpetuse ainekava 7.–9. klassile keskendub Eesti Vabariigi toimimise tundmaõppimisele. Õppesisus on eraldi alateemaks kodanikuühiskond, mille all eeldatakse

³⁷ Vt materjalid http://www.ekk.edu.ee/oppekavad/arendus/oppekavad_2006-6.pdf.

³⁸ Vabariigi Valitsuse määrus. *Põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava*. Projekt 26.10.2006. http://www.ekk.edu.ee/oppekavad/arendus/oppekavad_2006-6.pdf

³⁹ *Üldoskused – õpilase areng ja selle soodustamine koolis*. Tartu Ülikooli kirjastus 2005.

järgmiste märksõnade käsitlemist: kodanikukultuur, kodanikualgatus, mittetulundusühingud, kohalikud kogukonnad, naabrivalve, käitumine kriisiolukorras. Põhikooli lõpetaja kohta eeldatakse, et ta tunneb ühiskonnaelu põhivaldkondi ja nende omavahelist seotust, inimõigusi ja kodanikuõigusi; oskab seaduslike vahenditega kaitsta enda ja teiste õigusi ja huve ning hinnata oma ühiskonnaelus osalemise võimet ja võimalusi, samuti suhelda riigi- ja kohalike asutustega, vormistada nõuetekohaselt dokumente. Seega on õpitulemused sõnastatud nii, et praktika peaks teooriaga käima käsikäes.

Gümnaasiumi õppesisu suured alateemad on nüüdisühiskond, ühiskonna valitsemine, ühiskonna majandamine, kaasaja maailma mitmepalgelisus, rahvusvaheline suhtlemine, indiviid ühiskonnas, indiviid ja riik. Neist viimane eeldab seda, et käsitletakse Eesti Vabariigi olulisemad õigusakte õpetaja valikul, inimõigusi, kodanikuõigusi ja -kohustusi. Valdavalt keskendutakse gümnaasiumis teoreetilistele küsimustele Euroopa ja maailma kontekstis.

Õppekava eesmärkide tegelikust rakendumisest siiski rääkida ei saa. Suur osa meie noori ei tunne oma põhiõigusi⁴⁰; kui kooliõpilane neid ka teab, siis tegelike sammudeni oma õiguste realiseerimisel sageli ei jõuta⁴¹.

Seoses Eesti astumisega Euroopa Liitu tõstati ametkondades kodakondsuse saamise teemadega kaasnevalt küsimus sellest, miks ei võiks siinsed kodakondsuseta noored saada kodakondsust riiklikku õppekava läbides. Eesti seadused näevad kodakondsuse taotlemisel ette kahe eksami sooritamist, mis eeldas kooli lõpueksami sisseviimist. Tänapäevaks on ühiskonnaõpetuses kooliastme lõpueksam nii põhikooli- kui ka gümnaasiumiastmes. Gümnaasiumi eksami sooritas 2007. aastal 5287 inimest ja 2008. aastal on registreerunud 5831. Õppeaine koht meie kooli õppekavas on kindlustunud. Eksami tulemust arvestas sisseastumisel algusest peale Tallinna Ülikool, kuid sellest õppeaastast ka Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskond.

Eksamite sisseadmine tõmbas tähelepanu sellele, et vene koolide ühiskonnaõpetuse õpetajad on hariduse saanud valdavalt vene kõrgkoolides ja nõukogude ajal ning vajavad kursusi ja lisamaterjale, et õpilasi ainealaselt edukamalt õpetada. Koolituste ja

⁴⁰ Vt http://www.riigikohus.ee/vfs/600/uuring_2007_oigusteadvus.pdf

⁴¹ Toots, A. Idnurm, T. Ševeljova, M. *Noorte kodanikukultuur muutuvus ühiskonnas*. Tallinna Ülikool 2006

õppematerjalidega varustamise pearaskuse kandsid Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus (REKK) ja Mitte-eestlaste Integratsiooni Sihtasutus (MEIS).

Kodanikuharidus alushariduses

Üksikisikute ja ühiskonna heaolu käsitlevad olulisemad küsimused ja väljakutsed on Euroopa Komisjoni hinnangul seotud algõppe ja koolitusega⁴².

2008 jõustus uus alushariduse raamõppekava⁴³. Eelmises raamõppekavas oli sees teema „Mina ja keskkond”, mille kaudu selgitatakse, millised sotsiaalsed oskused ja teadmised peaks kujunema enne kooli. Laps puutub õppetöös kokku sotsiaalse- (mina, perekond ja sugulased, kodu, lasteaed, kool, ametid, kodumaa, eesti rahva tähtpäevad, kombed, teised rahvused Eestis, üldinimlikud väärtused ja üldtunnustatud käitumisreeglid), loodusliku ja tehislaku keskkonnaga. Eeldatakse, et õppe- ja kasvatustegevuse tulemusel laps muuhulgas oskab nimetada Eesti riiklikku sümbolikat ja rahvatraditsioone; mõistab, et inimesed on erinevad ning neil on erinevad vajadused; oskab ja julgeb keelduda (ühis)tegevus(t)est, kui osalemine on ennast ja teisi kahjustav või ohtlik; kirjeldab, millised on inimtegevuse positiivsed ja negatiivsed mõjud tema koduümbruse loodusele jmt. Need teemad on uues raamõppekavas jäetud üldiste käsitletavate teemade ringi.

Kodanikuharidus kutsehariduses

Kutsekoolides on ühiskonnaõpetus kohustuslik õppeaine neil, kes koos kutsega omandavad ka keskharidust (32 tundi)⁴⁴. Õppesisuks on riik ja rahvas, ühiskonna valitsemine, kodanike osalemine avalikus elus (demokraatia põhiideed ja nende teostumine kodanikuühiskonnas, valimised, kodanikuaktiivsuse vormid), erinevad huvid ühiskonnas ja nende realiseerimise viisid (kodanikualgatus, huvigrupid, ametiühingud ja kutseliidud, mittetulundusühingud), majandus ja heaolu, rahvusvaheline koostöö ja julgeolek Euroopas. Teatud elualade õppimisel on vastavad teadmised ja oskused eritählepanu all ning leiavad kajastamist kutsekooli

⁴² Vt avalik konsultatsioon “21 sajandi kool” http://ec.europa.eu/education/school21/index_et.html

⁴³ Vt <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=12745713>

⁴⁴ Vt <http://www.ekk.edu.ee/oppekavad/kutseharidus/yldharidusained.pdf>

õppekavas. Vastav moodul on ka kutsehariduse riiklikes õppekavades⁴⁵. Kutsekoolide õppekavade arendustöös on kolmas sektor enamasti väga hästi esindatud⁴⁶.

Eesti ja vene koolide erinevused

Põhikoolis toimuvat kirjeldab kõige paremini 2005. aastal teostatud uuring „Noorte kodanikukultuur muutuvus ühiskonnas”.

Vene õppekeele koolide VIII klassi õpilastest leiab 23%, et rahvale tuleks neid puudutavates küsimustes anda rohkem sõnaõigust. Vene õppekeele koolide õpilastele on seotus kodulinnaga eestlastega võrreldes vähetähtis, samas tunnevad nad oluliselt suuremat ühtekuuluvust Euroopa ja maailmaga. Nad on oluliselt enam valmis töötama vabatahtlikena, et abistada kodukohas elavaid inimesi, ning koguma raha ühiskondlikult vajalike ettevõtmiste jaoks. 62% arvas, et nad töötaksid vabatahtlikena; omaette tähenduslik on, et tegelikult osaleb vabatahtlikus töös vaid 9%⁴⁷.

2005. aastal toimus viimane kõiki põhikooli lõpetajaid haaranud tasemetöö. Eesti õppekeele koolide tulemus oli parem kui vene õppekeele koolides. Vahe oli eelmise aastaga võrreldes kasvanud.

Õpitudemuste osas on erinevate aastate riigieksamite tulemusi analüüsid selgunud, et vene koolide õpilaste teadmised Eesti Vabariigist on nõrgemad kui eestikeelsete koolide õpilastel. Tulemuste vahe oli 2007. aastal pea 13 punkti venekeelsete tööde kahjuks⁴⁸. Kuna ühiskonnaõpetus on järgmiseks õppeaineks, kus venekeelsetes gümnaasiumites minnakse üle eestikeelsele õppele, siis on ennaktempos hakatud korraldama koolitusi ja kursusi vene õpetajatele.

⁴⁵ Vt näiteks majandusarvestuse riiklik õppekava

http://www.ekk.edu.ee/oppekavad/kutseharidus/kutseoppe_riiklikud_oppekavad/majandusarvestuse_riiklik_õppekava.pdf

⁴⁶ Vt õppekavade nõukogud <http://www.ekk.edu.ee/oppekavad/index.html>

⁴⁷ Toots, A. Idnurm, T. Ševeljova, M. *Noorte kodanikukultuur muutuvus ühiskonnas*. Tallinna Ülikool 2006. Lk

66

⁴⁸ <http://www.ekk.edu.ee/statistika/index.html>

Õppematerjalid

Õpikud

Kõik kooliastmed on varustatud õpikutega. Õpetaja on võimalus valida erinevate hulgast⁴⁹. Lisaks õpikutele on välja töötatud töövihikud, ülesande- ja kontrolltööde kogumikud, sh eksmitööde põhjal.

Metoodilised käsiraamatud

Kõige kaasaegsem metoodiline käsiraamat ilmus Briti Nõukogu toel koostöös Ajalooõpetajate Seltsiga. Raamatu elektrooniline versioon on kõigile kättesaadav⁵⁰. Metoodikaalane käsiraamat „Abiks õpetajale. Ühiskonnaõpetuse õpetamisest“ ilmus 2003. aastal. Eksamiks ettevalmistujatele ilmuvad käsiraamatud⁵¹. Olemas on ka ühiskonnaõpetuse sõnastik eesti- ja venekeelsete terminite selgituseks.

2005. aasta algul jõudsid kõigisse koolidesse “Kodaniku käsiraamatud”, mille andis välja Integratsiooni Sihtasutus koostöös USA saatkonnaga. Euroopa Komisjon, Generation Europe Foundation ja Eesti Euroopa Liikumine valmistavad koolidele 2005/2006. õppeaastast alates tasuta jagatavat „Euroopa päevikut“ ja sellega kaasnevat õpetaja metoodilist juhendmaterjali, mis käsitleb tarbijaharidust, Euroopa ühtset õigusruumi, kodaniku väärtuskasvatust. Samuti on loodud ja kasutamiselvalmis õppevahend „Inimkaubanduse ennetamine: metodoloogia tööks noortega“. Kõigil koolidel on võimalus endale soetada ETV poolt välja antud DVD saate Parlament valitud paladega. Jaan Tõnissoni Instituudi odanikuhariduse keskus on välja andnud erinevaid õppematerjale, sh tarbijaharidusest, mängudest koolitunnis jmt⁵².

⁴⁹ Koolibri õpikud vt <http://www.koolibri.ee/?mclid=1&type=subjects&scid=21?&lang=ee>, Avita õpikud vt <http://www.avita.ee/index.php?cid=3&ctlid=29>

⁵⁰ Vt EAS kodulehekülge http://www.eas.edu.ee/inimene_ja_yhiskond/uhis_oppematerjalid_2006.pdf

⁵¹ Vt kirjastus Argo http://www.argokirjastus.ee/?o=raamat&r_id=242

⁵² Loetelu kuni 2001. aastani vt <http://www.jti.ee/et/trukised.html>

Õpetajate poolt kasutatavad õppemeetodid

Kodanikukasvatuse uuringu raportis rõhutatakse, et küsitlusaastate (1999 ja 2005) võrdluses on toimunud nihe paremuse poole, sest faktide ja aastaarvude pähetuupimisele pannakse vähem rõhku. IX klasside õpilastel on kaheksanda klassi noortega võrreldes suurem vabadus arutada probleeme, avaldada oma arvamust ja mitte nõustuda õpetaja seisukohtadega. Domineerivate traditsiooniliste õpetamisvõtete osas (töötamine õpikuga, aastaarvude ja mõistete õppimine) on aga VIII ja IX klassi õpilaste hinnangud samad⁵³.

Õpetajate koolitus ja täienduskoolitus

Eestis ei tegele mitte ükski kõrgkool, ka mitte need, kes valmistavad ette ühiskonnaõpetuse õpetajaid, spetsiaalselt õppeaine metoodika arendamisega. Pigem sõltub see üliõpilaste huvist kirjutada sel teemal oma lõputöid. Kaks aastat toimunud õpetajate ühiskonnaõpetuse alase metoodikavõistluse (korraldaja Eesti Ajalooõpetajate Selts) tulemused näitavad seda, et ajaloo võrreldes on selles aines esitatavad materjalid enamasti nõrgemad nii sisult kui ka vormilt⁵⁴.

EL tasandil on rõhutatud õpetajakoolituse kvaliteedi tähtsust⁵⁵. Meie õpetajaid valmistab ette nii Tartu kui ka Tallinna Ülikool. Riiklik koolitustellimus ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse õpetajate ettevalmistamiseks oli 2006/2007. õppeaastal Tartu Ülikoolile 20 tudengit⁵⁶. Tallinna Ülikoolis on ühiskonnaõpetust kõrvalainena võimalik õppida kõigil. Ajaloo – ja ühiskonnaõpetuse õpetajaks õppimise võimalus on ka magistriõppes⁵⁷. Magistriõpe õppekava alusel võib väita, et mõlemas õpetajaid koolitavas kõrgkoolis keskendutakse pigem ajaloo õpetamisele ja vastavale metoodikale.

53 Toots, A. Idnurm, T. Ševeljova, M. *Noorte kodanikukultuur muutub ühiskonnas*. Tallinna Ülikool 2006

54 Vt <http://www.eas.edu.ee/?nr=354&id=read>

55 *Ka õpetajad peavad saama hea hariduse! Komisjon soovib parandada Euroopa Liidus õpetajate hariduse kvaliteeti*. Euroopa Komisjoni pressiteade, Brüssel, 6. august 2007

<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1210&format=HTML&aged=0&language=ET&guiLanguage=en>

56 Vt <http://www.ut.ee/167663>

57 2002 aasta versioon, mida uuendatud 2006, on leitav aadressilt www.tlu.ee/files/arts/7339/ajaloe6275ad546504f3da4d0ef005a1fa556.rtf

Ühiskonnaõpetuse ainenõukogus on õpetajate koolitust puudutavat korduvalt arutatud. Näiteks toimus Euroopa Nõukogu kodanikuhariduse aasta õpetajakoolituse raamdokumendi „Kodanikuhariduse koolitus demokraatlikus ühiskonnas 2001-2004“ arutelu, mis viis õpetajakoolitust puudutava ümarlaua kokkukutsumise algatamiseni. Just koostööst EKAK-i toimkonnaga vormus otsus algatada ühiskonnaõpetuse õpetajate suvekool. Ainenõukogu teemade hulka kuulub ka koostöö Punase Ristiga humanitaarõiguse õpetamise korraldamisel (õppematerjal oli 2007/2008 õppeaastal koolides testimisel).

Üleminekut eestikeelsele õpetusele on toetanud ülikoolid (nt ajaloo ja ühiskonnaõpetuse õpetaja täiendkoolitus mutikultuurses klassis õpetamiseks⁵⁸).

Mittetulundusühingute tegevus

Kahel aastal on toimunud Eesti Ajalooõpetajate Seltsi poolt korraldatud neljapäevane suvekool, millest osavõtjate arv on 60-70 õpetaja ringis⁵⁹. Õpetajate osavõtt neist on aktiivne. Kuna suvekooli on rahastanud AEF, MEIS, EN jt, siis on suvekoolis osalemine sümboolse osavõtumaksuga. Teemade ring puudutab erinevaid valdkondi riigi, indiviidi, kodanikuühiskonna, metoodika jmt valdkondades. Suvekooli traditsioonile lisandus 2008. aastal ka talvekool. Selline massiline õpetajate koolitamine annab võrreldes pisiseminaride korraldamisega lootust suurematele muutustele.

Õpetajakoolitusse on liitunud uusi kolmanda sektori organisatsioone. Nii näiteks andis Eesti Väitlusselts andis välja arutleva hariduse kontseptsioonist lähtuva metoodikaraamatu ja Eesti NATO ühing korraldas kolmepäevase kursuse eeskätt vene õppekeelega koolide õpetajatele.

Kodanikuhariduslike ühingute küsitluses nentisid kaks põhiliselt õpetajate koolitamisele keskendunud organisatsiooni, et huvi koolituste vastu on võrreldes üheksakümnendate aastatega vähenenud ning osalemine pigem tagasihoidlik⁶⁰. Jaan Tõnissoni Instituudi (JTI) kursused on õpetajate hinnangul kallid (teised pakuvad enamasti vähese osalustasuga või hoopis ilma selleta kursusi), lektorite ring piirdub vanade tuntud tegijatega, puudub

⁵⁸ Vt programm <http://www.e-uni.ee/taiend/TLU.htm#TLU5Koolidemokraatia>

⁵⁹ Vt programm <http://www.eas.edu.ee/?nr=324&id=read>

⁶⁰ Puurmann, M. *Kodanikuharidusega tegelevate vabaihenduste küsimustiku kokkuvõte*. Avaldamata. Avatud Eesti Fond 2007

atraktiivsus. Peamiseks tõmbemagnetiks on JTI-l kujunenud riigieksamitega seonduv ja projekt „Kodanik“. Viimasel ajal on keskendutud ka kodakondsuseta isikute koolitamisele⁶¹.

MTÜ-de, sh noorte endi organisatsioonide koostöö õpetajatega on tugevemas. Otsitakse oma koolituste ja projektide sisu määratlemisel eksperte⁶².

Klassiväline töö

Klassivälise töö puhul on kurb see, et puudub koordineerimine. Erinevaid võistlusi on palju, õpetaja ei saa oma aega aga planeerida, kui nendest teavitamine käib sageli vaid paar nädalat ette. Õpetajate operatiivsemaks teavitamiseks on sellest kevadest loodud Ajalooõpetajate Seltsi meililist. Traditsioonilistest üritustest võib esile tõsta MEIS-i poolt korraldatava kodanikupäeva viktoriini, Riigikohtu võistlused noorte õigusteadlikkuse tõstmiseks⁶³, Euroopa Liidu temaatikale pühendatud Euroopa kevadpäeva⁶⁴, Riigikantselei ja EASI koostöös toimuva uurimistöde võistluse, Euroopa parlamendi simulatsioonimängud jm.

Koolidemokraatia

Rahvusvahelise Haridustulemuste Hindamise Assotsiatsiooni (IAE) kodanikukasvatuse 1999. ja 2005. aasta uuringutulemuste analüüsis soovitati Eestis hariduspoliitika osas laiendada demokraatia printsiipe kogu koolielu korraldamisele, jätkamaks suunda avatud ja kaasava koolikeskkonna arendamisele. Ühiskonnaõpetuse ainnenõukogu on andnud heakskiidu, et tõlgitaks eesti keelde E. Bäckmani ja B.Traffordi käsiraamat „Democratic Governance of Schools“ (Koolide demokraatlik juhtimine)⁶⁵.

⁶¹ Vt koolitused ja projektid koduleheküljelt <http://www.jti.ee/kodanikuharidus/projektid/>

⁶² Näiteks Tegusad Eesti Noored on korraldanud traditsioonilist Tallinna Noorteparlamenti ja planeerib tegevusi ka ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse õpetajatele. Lastekaitse Liit korraldab koostöös õpetajatega üleestilist võistlust *Kas mina tean?*

⁶³ Riigikohtu kaasuskonkurss vt <http://www.riigikohus.ee/?id=690&light=kaasuskonkurss>

⁶⁴ Vt http://ec.europa.eu/news/around/070323_est_et.htm

⁶⁵ Raamatu inglisekeelne versioon

http://www.okm.gov.hu/letolt/nemzet/eu/2006_3_democratic_governance_schools_en_061214.pdf

Koolidemokraatia osas on arutelusid toimumas ka külaliikumise raames⁶⁶.

Uuring noorte kodanikukultuuri kohta näitas, et vaid pooled IX klassi õpilased tahavad osaleda kooli probleeme puudutavates diskussioonides. **Õpilasesindusi** on nende hinnangul eelkõige vaja koolielu probleemide lahendamiseks, sest kooli juhtkond ei tea alati kõige paremini, mida lapsed ise mõtlevad ja vajavad. Õpilasesinduse ülesandena nähakse ka koolielu korraldamist, ürituste väljamõtlemist ja elluviimist. Uuring noorte kodanikukultuurist näitas muuhulgas, et teadmiste taset ei mõjuta peaaegu üldse õpilasnõukogus osalemine ja vastaja huvi poliitika vastu. Saavutustasemelt tugevamad õpilased ei sega end koolielu korraldamisesse, ei kavatse tulevikus kandideerida omavalitsustesse jmt⁶⁷. Õpetajate hinnangul sõltub õpilasesinduse töö kvaliteet sellest, kui võrd kooli juhtkond on neist huvitatud.

Klassivälises koostöös kodanikuhariduse eesmärke silmas pidades saab õpetaja toetuda Eesti Õpilasesinduste Liidu ja Eesti Noorteühenduste Liidu (ENL) ettevõtmistele. Näiteks ENL pakkus ühiskonnaõpetuse õpetajatega koostööks välja osaluskooli võistlusmängu⁶⁸.

Koolidemokraatia arengu jaoks on oluline koolide **hoolekogude** kaasamine, sest koolielu edendamisel saavad nad kaasa rääkida kooli arengukava ja igapäevaelu korraldamisel. Eesti Lastevanemate Liit on nimetanud hoolekogude esimeseks ülesandeks strateegilise juhtimise⁶⁹, selleks luuakse hoolekogude maakondlikke ühendusi.

Aktiivselt tegutsevaid **vilistlaskogusid**, kellele kodanikuhariduse vallas toetuda, on vast kahekümne ringis. Väärtuskasvatuse osas on nende töö seotud ka kodanikuhariduse eesmärkidega üldisemalt.

⁶⁶ D. Beltadze. *Demokraatia ja kool*. <http://www.kodukant.ee/content.php?content.157> ja Pärnu-jaagupi Gümnaasiumi osalemisest <http://www.parnupostimees.ee/251005/esileht/uudised/10059667.php>

⁶⁷ Toots, A. Idnurm, T. Šveljova, M. *Noorte kodanikukultuur muutumas ühiskonnas*. Tallinna Ülikool 2006

⁶⁸ Vt <http://osale.enl.ee/kool/>

⁶⁹ Enn Kirsmann. *Lapsevanema nina piima sisse*. <http://www.laps.ee/?id=1394>

Järeldused

EKAK-i töörühm, Avatud Eesti Fond ja kodanikeühendused on jäänud kodanikuhariduse kontseptsiooni rakendumise, formaal- ja vabahariduse sidumise peamiseks eestvõitlejaks⁷⁰. Kodanikuharidus peab jätkuvalt olema EKAK-i töörühma üks olulisi tegevusi, kui tahame jõuda kodanikkonna kaasamiseni ühiskonnaellu.

Õppekava on vaja koostada nii, et see pidevalt muutuvale ajale jalgu ei jääks. Õppekava teostub, kui peamised kodanikuhariduse teemad ei ole seotud mitte üldosa ja läbivate teemade, vaid on seotud ainekavadega.

Noorte teadmiste ja hoiakute uurimine peab toimuma pideva monitooringuna, sest nii teame, mida on vaja muuta õpetamises, õppekirjanduses ja õpetajakoolituses.

Haridus- ja Teadusministeerium on palju teinud eeskätt noorsootöö vallas, kuid süsteemne kodanikuharidus on jäänud tähelepanu alt välja. Ühiskonnaõpetuse metoodika arendamine on valdavalt Eesti Ajalooõpetajate Seltsi ja õpetajate eneste initsiatiiv. Vaja on ülikoolide tasemel parandada õpetajate ettevalmistust ja rajada metoodikakeskus.

Koolitused on pea kõik kolmanda sektori korraldada ja rahastada. Kui venekeelse kooli õpetajaid poleks vaja koolitada, siis ei saaks ka eestikeelsete koolide õpetajad pooltki täna toimuvast kursuste mahust, sest kodanikuõpetuse alaseid koolitusi rahastatakse integratsioonitöö parandamise eesmärgil. Siin on vaja muutusi, sest antud ainevaldkonnas on riigi poliitikate ja toimimise hea tundmine ülioluline.

Kooli hoolekogud, õpilasesindused ja õpilasorganisatsioonid võiks olla üheks kodanikuhariduse teostajaks. Nende kaasamine võiks osutada klassivälise ja kooli õppekava sisulise arengu seisukohalt tõhusaks käivitavaks jõuks. Erinevate klassiväliste tegevuste kalender peaks laias laastus paigas olema septembriks, kui kool alustab, et õpetajad saaks kaasalöömist oma igapäevategevusse koolis planeerida. Sel juhul ei oleks osalemine juhuslik ja tulemuslikkus paraneks.

⁷⁰ Ülevaade Vabariigi Valitsuse ja kodanikuühenduste esindajate ühiskomisjoni tööst Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsiooni rakendamisel juuni 2005 – mai 2006. Siseministeerium 2006. http://www.siseministeerium.ee/failid/Ylevaade_EKAK2005_2006_YKmai06.pdf

KODANIKUHARIDUS JA VABAHARIDUS

Reet Valgma

Vabahariduse olemus

Vabahariduses käsitletakse täiskasvanute haridust pideva valmisolekute jada kujundamise protsessina inimestes elamaks, töötamaks ja arenemaks ühiskonna liikmena ning kultuurikandjana. See tähendab arusaama, et igäihe valmisolek toimetulekuks ühiskonnas sõltub eelkõige kultuuritaustast, st sellest, millised on Eesti Vabariigis elavate inimeste arusaamad väärtustest, tabudest, normidest; milline on nende elamise viis. Vabaharidus tekkis ja arenes Eestis paralleelselt rahvusriigi kujunemisega ning algselt oli see suunatud tsarismi venestamispoliitika mõjudest vabanemisele (nagu idee rajaja N. F. Grundtvigi kodumaal oli vabaharidus suunatud taani rahva vabastamisele saksa kultuurimõjudest).

Vabahariduses ei mõisteta olemasolevat haridust hinnanguliselt (hea/halb), vaid haridus saab olla piisav või ebapiisav toimetulekuks muutunud ühiskondlik-majanduslikes tingimustes. Paljudele ühiselu faktidele toetudes tuleb tõdeda, et vajalik valmisolek on aga paljudel Eestimaa inimestel ikka veel nõrk või ebapiisav. Vabahariduslikul koolitusel on Eesti ühiskonnas täita mitu ülesannet. Vabaharidus:

- aitab inimestel üha kiirenevas globaliseerumisprotsessis mõista kultuurilisest identiteedist või inimeste elukogemusest tulenevaid erisusi suhetes iseenda, naabrite, Euroopa ja kogu maailmaga;
- toetab arusaamade kujunemist üksikisiku kui ühiskonna liikme kaasvastutusest nii oma kogukonna kui kogu ühiskonna eest;
- toetab initsiatiivi ja huvi ümbritseva vastu, võimaldades omandada teadmisi ja oskusi, mis on aluseks pidevalt muutuvast situatsioonis kohanemiseks ja toimetulekuks;
- aitab tõsta nii inimeste professionaalset, isiklikku kui kodanikukompetentsi, võimaldades vähendada lõhet formaalhariduse ja mitteformaalhariduse vahel;

- toetab infotehnoloogia kui uue võimaluse kasutamist täiskasvanute koolituses ja õpetajate täienduskoolituses.

Tulenevalt eelpool nimetatust on Ivo Eesmaa sõnastanud neli vabaharidusliku koolituse olulist aspekti, mille toimel kujuneb kodanikupädevus⁷¹:

- vabaharidusliku koolituse **poliitiline aspekt** – valmisolek aktiivseks osalemiseks kodanikuühiskonna arendamisel. Läbi koostöö, otsustamise ja vastutuse võtmise luuakse vajalik tolerantsus elamiseks avatud ning globaliseerivas maailmas;
- vabaharidusliku koolituse **sotsiaalne aspekt** – toetatakse sotsiaalse ja kultuurilise identiteedi arengut läbi võrdsete võimaluste loomise ning sotsiaalse sidususe tugevdamise;
- vabaharidusliku koolituse **majanduslik aspekt** väljendub valmisolekute kujunemises säästvaks elustiiliks ja mõistlikuks tarbimiseks. Toetatakse sotsiaalset väikeettevõtlusega tegelemist, laiemalt aga majandusliku toimetulekut ning tööjõuturu arendamist;
- vabaharidusliku koolituse **kultuuriline aspekt** väljendub rahvuslike kultuuri-, sealhulgas õpitraditsioonide säilitamises, kaasaegsele ühiskonnale omaste väärtuste ja normide kujundamises, et toetada omakultuurilise identiteediga ja loova isiksuse arengut.

Siit järeldub, et vabaharidus on kodanikuühiskonna fenomen. Vabahariduse missiooniks on seista vastu primitiivsele arusaamisele inimesest kui vaid töötegijast ja tarbijast. Teadmispõhine ühiskond vajab, et iga tema liige igas eluvaldkonnas oleks varustatud kõige uuemate teadmiste ja tööalaste oskustega. Haridussüsteemi reformimine ning elukestva õppe süsteemi juurutamine peavad garanteerima kõigile inimestele, vaatamata nende eale, selliste teadmiste ja oskuste omandamise, mis võimaldaks neil kiiresti muutuvus elus edukalt toime tulla. Vabahariduse põhimõtted seonduvad otseselt elukestva õppe ideoloogiaga, kus ei püüta luua omaette suletud süsteemi mingi kindla organisatsioonilise vormi, koolituse või õppeasutusega, vaid kaasatakse kõik eksisteerivad õppevormid ning õpet korraldavad institutsioonid. Seega on olulised eelkõige vabadus ning paindlik ressursidega arvestamine, kus riigile jääb järelevalve ja teavitamissüsteemi väljaarendamise ülesanne.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et Eesti vabaharidusliku tegevuse keskseks ambitsiooniks on luua ja tugevdada erinevate kogukondade vahelisi seoseid, toetamaks inimeste pürgimust toimetulekus uues olukorras. Sellepärast on aastate jooksul korraldatud ka koostööd ja

⁷¹ Eesmaa, I. *Elukestvate õppele ei ole mõistlikku alternatiivi*. Kogumikus *Täiskasvanukoolituse tahud*. EVHL Kirjastus 2003

ühiskoolitusi/mõttetalguid rahvusvähemuste kultuuriseltsidega ning nende katusorganisatsiooniga. Vaieldamatult on selles valdkonnas arenguperspektiive.

Vabahariduse institutsionaalne areng

Eestis on vabahariduse eeskõnelejaks kaks katusorganisatsiooni – Avatud Hariduse Liit ja Eesti Vabaharidusliit, millest esimene on rohkem suunatud sotsiaal-poliitilistele ja teine kultuur-hariduslikele teemadele.

1991. aastal asutatud **Avatud Hariduse Liit**⁷² (AHL) oli esimene katusorganisatsioon rahva omaalgatuslikele hariduspüüdlustele. 16 liikmesorganisatsiooniga AHL-i koolitusvaldkonnad on:

- Eesti ühiskondlik elu – kodanikukoolitus, ametiühingukoolitus, rahvaesindajate koolitus, Eesti kultuuri ja ühiskondliku elu tutvustamine mitte-eestlastele.
- Euroopa ühiskondlik elu – poliitika, majanduse ja kultuuri tundmaõppimine, Läänemeremaade koostöö, Eesti tutvustamine.
- Igapäevane elu – sotsiaalsed oskused erinevas eas ja erineva hariduse ning töökogemusega inimestele, töötukoolitus.

Eesti Vabaharidusliit⁷³ (EVHL) loodi 1994. aastal kui vabahariduslikke koolitusasutusi ühendav mittetulundusühing, mis on Eesti Haridusliidu (tegutses aastatel 1924-40) traditsioonide jätkaja. Eesti Vabaharidusliit kui katusorganisatsioon ei ole seotud ühegi poliitilise jõuga; sellel on 69 liiget. EVHL-i missiooniks on oma liikmete hariduslike taotluste toetamine ning teadvustamine riigi valitsuse ja parlamendi tasemel ning püsiva kodanikuühiskonna tekkimiseks vajaliku teabekeskonna loomine. Missioonist tulenevalt on tegevuse põhiväärtused sõnastatud järgnevalt:

- Elukestev õpe ning iga inimese aktiivne osalemine nii oma kogukonna kui riigi elus tervikuna on arengu tarvilikuks eelduseks ja vahendiks.
- Õppel on võtmeroll vaesuse, ebavõrdsuse ja sotsiaalse kihistumise leevendamisel, aga ka demokraatia, loovuse ja majandusliku arengu toetamisel.

⁷² Vt <http://www.ahl.ee/>

⁷³ Vt <http://www.vabaharidus.ee/>

Koondumine katusorganisatsioonidesse on võimaldanud kodanikukoolituse alase informatsiooni paremat levikut vabariigis, koolitajate mitmekülgset enesetäiendamist ja tõhusat koostööd Euroopa, ennekõike Põhjamaade analoogsete haridusliikumiste ning organisatsioonidega.

Vabaharidusorganisatsioonide koostööpartnerid Eestis

Taanlased on oma vabaharidussüsteemi võimalusi nimetanud vägivalatuks moderniseerimiseks, mille sisuks on rahva haridustaseme pidev tõstmine, et inimesed oleksid valmis elama pidevate muutuste maailmas. Samad taotlused on ka Eestis, seepärast on AHL ning EVHL otsinud erinevaid koostööpartnereid.

Vabahariduse esindajatel on sõnaõigus Eesti Kultuurkapitali Rahvakultuuri Sihtkapitali otsustes, kuid kodanikukoolituse toetamisel on sellest olnud vähe abi (kursused peavad seonduma rahvakultuuriga). Koostöö on sujunud paremini Kultuuriministeeriumiga, kuid ka Haridus- ja Teadusministeerium tunneb huvi valdkonnas toimuva vastu.

Kuna seoses Euroopa Liitu asumisega avanesid vabaharidusele uued tegevusperspektiivid (töötukoolitus, riskirühmade koolitus jne), siis otsib AHL koostöökontakte ka Sotsiaalministeeriumiga. EVHL-il on pikaajaline koostöö erinevate Põhjamaade vabaharidusorganisatsioonidega ja ühiselt (läbi erinevate projektide) tutvustatakse kodanikukoolituse võimalusi ka Euroopas ja Loode-Venemaal.

Kui algusaastatel (1991-94) toetasid vabahariduse arengut Eestis eelkõige Rootsi, Taani ja Soome (õppevahendid ja koolitajate koolitamine), siis alates 1995. aastast kasvas vabahariduslik koolitustegevus hüppeliselt. Põhjuseks oli riigilt saadav finantstoetus, ka aitas kaasa 1993. aastal jõustunud Täiskasvanute koolituse seadus ning 1994. aastal ilmunud Täiskasvanute hariduse riigieelarvelise finantseerimise kord. 2002. aastal läbi viidud uurimus näitas, et riigipoolne toetus on personalikuludes küllalt arvestatav ja võimaldab sellepärast hoida vabaharidusliku koolituse kulusid (ja sealtkaudu hinda koolitatava jaoks) küllalt

madalal. See on väga oluline, kuna siin tuleb selgesti esile vabaharidusliku koolituse sotsiaalne aspekt, mida väärtustavad ka osalejad ja kohalike omavalitsuste töötajad⁷⁴.

2007. aastal toimus riigipoolne toetus läbi europrojekti (ÕPE) nendele keskustele, mis osalevad mitmeaastases projektis. On õppekeskusi, kus see toetus moodustab 70% eelarvest ja on ka 20% piiridesse jäävaid. EVHL saab oma administratiivsed kulud kaetud riigipoolsest toetusest, AHL aga mitte. Kui projekti ei jätkata, ei ole ka väikestel õppekeskustel riigipoolset toetust loota.

Põhjamaades peetakse kursuste finantseerimisel ja vabahariduskeskuste eelarve kujunemisel optimaalseks, et 30% tuleb riigilt ja omavalitsuselt, 40% projektidest ja 30% osalejatelt endilt.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et 15 aastaga on üles ehitatud hästi toimiv kodanikukoolituse võrgustik (Põhjamaad peavad Balti riikidest kõige tugevamaks just Eestit) ja välja koolitatud kriitiline hulk inimesi, et olla jätkusuutlik. Arenguhüpet saavutada on seganud viimasel viiel aastal just ressursside puudumine, mis sunnib koolitusasutused hoidma end võimalikult tagasihoidlikul isikkoosseisul, kus administratiivset ja õpetuslikku tööd teevad ühed ja samad inimesed. Osalemine suuremates rahvusvahelistes projektides ja uute töövaldkondade ettevalmistamine Eestis (immigrantide koolitus, pikaajaliste töötute aktiveerimine, eakate eneseabi, sotsiaalselt tõrjutute resotsialiseerimine jne) käib aga lihtsalt üle jõu, kuigi valmisolek ja teadmised/oskus on aastatega omandatud.

Pädevuste arendamine vabahariduslikus koolituses

Rootsi kauaaegne rahvaülikooli õpetaja, praegune Linköpingi Ülikooli prof. Bernt Gustavsson väidab, et vabahariduskoolituse ülesanne on anda inimesele 4 pädevust. Need on:

- ajalooline - oskus end ajalooliselt määratleda;
- kommunikatiivne - võime suhelda dialoogiliselt ning diskuteerida probleemide üle;
- loov - oskus teadmisi aktiivselt "luua" (nö. läbi kogemuste, mida hiljem analüüsitakse);
- kriitiline - võime saadud teadmisi interpreteerida⁷⁵.

⁷⁴ Valgmaa, R. Jääger, T. Nõmm, E. Eesmaa, I. *Eesti vabaharidusliku koolituse analüüs*. Aruanne Haridusministeeriumile vastavalt Haridusministeeriumi ja Eesti Vabaharidusliidu vahel sõlmitud koostöölepingule nr. 10-10/203 2002. aastal, EVHL 2003

Kuna vabahariduslikul koolitusel ei korraldata eksameid, siis koolituse kordaminekust ja pädevuste arengust annab tunnistust osalejate tagasiside ja nende valmisolek osaleda uutel kursustel. Koolituse vormid, meetodid, õppekavad ja programmid (nagu ka õppe sisu) on väga erinevad ja sõltuvad iga konkreetse vabaharidusliku organisatsiooni sihtidest ning materiaaltehnilistest võimalustest. Kursuste kõrval on üks levinud õpivorme õpiringid, mille sisuline tegevus on analoogiline projektmeetodiga. Kursuste kestvus on väga erinev (1 päevast mitmeaastase kursuseni). Tendents on pikemaajaliste (20-30-tunniliste) kursuste suunas. Pikemaajalised ja süstemaatilised koolitused on sotsiaalsete hoiakute muutumisel tõhusamad.

Õppeprogrammide ja kavade hindamisel tuginetakse F. Audigieri kodaniku tuumikoskuste ehk kompetentside klassifitseerimisele⁷⁶:

- psühholoogilised alused – teadmised, väärtused, sotsiaalsed kompetentsid;
- sotsiaalsed alused – poliitiline, õiguslik, majanduslik, sotsiaalne, kultuuriline kompetents.

Pädevuste hindamiskriteeriumid, millega arvestatakse kursuste lõpul toimival eneserefleksioonil ja koolituse hindamisel, on teadmised, tõlgendamisoskused, hoiakud, aktiivsus. Loomulikult ei ole kõik need jälgitavad iga konkreetse teema puhul ega avaldu ka lühikeste kursuste käigus.

ESFi koolitus- ja arendusprojekti “Õppimine parandab elukvaliteeti” (ÕPE) raames töötati välja vabahariduslike koolituskeskuste enesehindamismudel. Projektis osaleb 45 vabahariduskooli, mille õppekavad on HTM poolt akrediteeritud. Akrediteeritud õppekava annab kodanikele kindluse, et tegemist on usaldusväärse kursusega ja sellepärast peetakse vabahariduses vastavat riigipoolset koostööd ja järelvalvet vajalikuks. See annab ka selge signaali vabahariduse erinevusest koolitusturul toimetavatest äriühingutest.

⁷⁵ Gustavsson, B. *Haridus kaasajal*. EVHL Kirjastus 2000

⁷⁶ Audigier, F. *Basic Concepts and Core Competences of Education for Democratic Citizenship. The second EDC report*. Vt <http://culture.coe.fr/postsummit/citizenship> 1999

Koolituse sisu ja õppurite huvid

2006. aastal peeti EVHL-is 1427 kursust. Kõige enam oli kursusi uute põhioskuste omandamiseks, mille hulka kuuluvad ka sotsiaalsed oskused ja humanitaaria; järgneb tööalane koolitus ja kursused ühiskonna- ning keskkonnateadlikkusest. Veidi vähem (kuna need on alles kolme viimase aasta jooksul kujunenud kursused) on õppusi ettevõtluse ja koolitajate koolitamise valdkonnas.

2002. aasta uurimusest⁷⁷ selgus, et kursust valitakse eelkõige teema järgi (seda väärtustab 82% vastanutest), mis peab heade õpetajate poolt (33% vastanutest) olema edasi antud kvaliteetselt (45% vastanutest). 34% küsitletutest peab kursuse valikul oluliseks ka kursusel/õpingis osalejate meeldivat seltskonda. Meeste ja naiste vastustes olulisi erinevusi pole, kuid meeste jaoks on pisut tähtsam enda, teiste ja ühiskonnas toimuva parem mõistmine.

Õppurite vanuseline ja ealine koosseis näitab, et vabaharidussüsteemi õppur on reeglina 30-40-aastane, abielus, kõrgharidusega naine, kes töötab spetsialistina. Ta elab väikelinnas või alevis, talle meeldib õppida ja ta leiab aega ka seltsielus osalemiseks. Vaid üksikute (10 % küsitletutest) valiku põhjuseks on juhus. Vabahariduses osaletakse eelkõige oma kompetentsi tõstmise eesmärgil inimest huvitavas valdkonnas ja õppijad on huvitatud võimalusest kujundada õppekava, mis annab tunnistust ennastjuhtivast õppimismudelist vabahariduses. Nii ametnikud kui osalejad mainivad vabahariduskoolide tugevusena heal professionaalsel tasemel tegijaid.

Seega võib teha järelduse, et vabaharidus kui sotsiaalne võrgustik on vabariigi kodanike kujundamisel suure arengupotentsiaaliga. Uue sisuga koolitusi on tarvis kujundada meessoost elanikkonna haaramiseks elukestvasse õppesse. Selleks aga pole praegustes tingimustes siiski veel piisavalt ressursse. Vaid Hiiumaa (SA Tuuru) on selles osas teedrajav. Positiivsena võib veel nimetada muukeelsetele suunatud kursusi õppekeskuses TÕRU, Tartu Rahvaülikoolis, Ontika Koolituskeskuses ja AHL-i Kohtla-Järve Õppekeskuses. Mõeldav oleks koostöös rahvuskultuuri seltsidega koolitada välja nende endi täiskasvanute koolitajad just vabahariduse süsteemi siseselt.

⁷⁷ Valgmaa, R. Jääger, T. Nõmm, E. Eesmaa, I. *Eesti vabaharidusliku koolituse analüüs*. Aruanne Haridusministeeriumile vastavalt Haridusministeeriumi ja Eesti Vabaharidusliidu vahel sõlmitud koostöölepingule nr. 10-10/203 2002. aastal, EVHL 2003

Läbi teiste inimeste ja iseenda parema mõistmise tasakaalustuvad inimeste isiklikud huvid ühiskondlikega. Oskus kriitiliselt mõelda, informatsiooni koguda ja edastada, koostööd korraldada, otsustada ja vastutada planeeritu ning tulemuste eest annab õppuritele kogemuse sotsiaalsetest oskustest, millele toetudes saabki toimuda sotsiaalne dialoog. Viimase kaudu toimub ka inimese identifitseerumine kodanikuna.

Teisisõnu aitab just vabaharidusliku koolituse väärtusmudelile toetuv koolituse korraldus kaasa inimese kui kodaniku arengule, ükskõik millist konkreetset õppesisu ta omandab. Läbi varjatud õppekava tõusevad esile sotsiaalset dialoogi ja partnerlussuhet rõhutavad väärtused.

Kodanikukoolitusega tegelevad vabahariduslikud koolituskeskused

Eesti Vabaharidusliidu liikmetest tegeleb otseselt kodanikukoolitusega 16 keskust, neist kaks (Ontika ja AHL Kohtla-Järve Õppekeskus) on suunatud venekeelsele kogukonnale. Kodanikukoolitusega tegelevate õpetajatena identifitseerib ennast Eesti Vabaharidusliidu liikmesorganisatsioonides 11 inimest, kellest viiel on teaduskraad pedagoogikas või sotsiaalteadustes. Kõik nad on läbinud spetsiaalsed vabaharidusõpetajate koolituskursused Nordic Folk Academy's või Eestis. Juba kolm aastat korraldatakse EVHLi algatusel Tallinnas ning Tartu Rahvaülikoolis pikaajalisi õpetajate täienduskoolituskursusi (160 tundi ja üle selle), mis on Haridus- ja Teadusministeeriumis litsentseeritud ja mille lõpetamisel on võimalus taotleda täiskasvanute õpetajate standardi III astme tunnistust. Kõik koolitajad on hõivatud ja tööd on rohkem kui inimressurssi jätkub.

Õppematerjalid

1997. aastal asutati õppekirjanduse tõlkimiseks ja trükkimiseks Eesti Vabahariduse Liidu Kirjastus. Kodanikukoolituse valdkonnas on kirjastus üllitanud 16 raamatut, nende seas nii tõlkeid kui originaalmaterjale. Seega on vabaharidusliikumisse 13-aastase tegevuse jooksul koondunud asjatundlikud inimesed, kes suudavad koostada õpimaterjale, samuti on olemas tõlkijad ja kirjastus, kuid napib finantse kodanikukoolituse alase kirjanduse süstemaatiliseks väljaandmiseks.

Eesti vabaharidusmaastikku kaardistades on nenditud, et Eesti vabahariduse eduteguriteks on inimressursid ehk hea ettevalmistusega ning entusiastlikud koolitajad, toimiv koostöövõrgustik, mis on laienenud Euroopasse, ja usaldussuhetele ülesehitatud õppeprotsess. Usaldussuhted aga baseeruvad selgelt väljakujunenud baasväärtustele⁷⁸.

Kodanikuharidus noorsootöös

Vabahariduslikus liikumises mõisteti juba kümme aastat tagasi noorsootööd kui mitteformaalse õppimise keskkonna loomist noortele ja sellepärast võeti Huvikeskuste Juhtide Kogu (HAKK) EVHL-i liikmeks. Kui noorsootöö reorganiseeriti ja viidi suures osas üle projektipõhisele rahastamisele, hakkasid paljud omaalgatuslikud liikumised nagu noorteühingud või avatud noortekeskused (ANK) samuti mõtestama oma tegevust kui mitteformaalset haridusliikumist. 2004. aastal võtsid Euroopa Komisjon ja Euroopa Nõukogu väga selge seisukoha noorte hariduse, koolituse ja õppimise osas - see on lahutamatu osa vabatahtlikust ja kodanikuühiskonna tegevusest. 2007. aastal on Eesti Noorsootöö Keskus kuulutanud kodanikuhariduse teema oma prioriteediks ja Haridus- ning Teadusministeerium toetab neid rahaliselt. Agaralt arutletakse noortekoolitaja kui elukutse ja ametinimetuse ümber.

Eestis on oluline näha vabahariduse sidet avatud noorsootööga, sest mõlemal on ühised haridus-kultuurilised arusaamad, milles mõtestatakse õppimist kui isiksusliku kasvamise protsessi, kus liigutakse isiksusliku küpsuse suunas. Sellepärast on mitteformaalses õppimises alati tegemist liikumisega seotuselt ja sõltuvuselt enesejuhtimisele ning sõltumatusele, ning vanus on siin vaid üks paljudest teguritest, millega tuleb arvestada. Niisiis on aeg mõista haridust protsessina, mis näitab võimalusi ja võtab ära illusioonid, luues valmisolekuid. Millised on sobivad valmisolekud, sõltub muidugi konkreetse ajastu väljakutsetest⁷⁹.

Vaieldamatult on Eesti noorsootöös praegu näha aktiivsuse tõusu mitteformaalse õppimise väärtustamisel. Euroopa Noored Eesti büroo initsiatiivil avati 2007. aastal mitteformaalse

⁷⁸ Tallin, H. *Vabahariduse edutegurid*. Magistritöö. TLÜ Kultuurikorralduse õppetool 2005

⁷⁹ Valgmaa, R. *Avatud noortekeskus kui mitteformaalne õppimiskeskond*. Kogumikus „Noorsootöötaja kultuuridevahelises kommunikatsioonis”. MEIS 2004

õppimise kodulehekülg (<http://www.mitteformaalne.ee>), kuhu koondatakse mitmekülgset informatsiooni mitteformaalse õppimise olemusest, tunnustamisest, töövahenditest, tegijatest ja väärt näidetest .Eesti noorsootöö püüdleb seega sihipärase ja teadvustatud õppeväärtuse suunas.

Struktuure, mis võimaldavad noortel inimestel mitteformaalse õppimise kasuteguritest osa saada, on mitmesuguseid. Nii on noorteühingutel võimalus pakkuda noortele aktiivset ja demokraatlikku osalusvõimalust, aidates seeläbi kaasa noorte sotsiaalsete, kultuuridevaheliste, juhtimis-, projektijuhtimis- jne pädevuste täiustumisele ning panustades kogukondade arengusse. Noorteühingute liikmete tegutsemist mitteformaalse õppimise vallas iseloomustab ka õppimine omaealistelt ja ettevõtmiste vabatahtlik iseloom.

Kaugeltki kõik noored ei ole kaasatud ühingute tegevustesse. Samu jooni kannab endas aga ka noorte omaalgatuslik tegutsemine registreerimata (sõprus)gruppidega. Juhul kui noortegrupp algatab, kavandab, valmistab ette ja viib läbi, olgu siis täiesti iseseisvalt või mõne täiskasvanu abiga, kohaliku või rahvusvahelise ettevõtmise ning mõistab selle kogemuse õppeväärtust, tuleb seda kindlasti samuti aktsepteerida olulise mitteformaalse õppimise kogemusena, ehkki siinjuures ei pruugi neil olla otsesteks juhendajateks vastava ala asjatundjaid. Noorte omaalgatuslik tegevus on tõhusamaid vahendeid, arendamaks lisaks mitmesugustele teadmistele ja oskustele ka nende aktiivset vastutust kogukonna arengu eest, väärtushinnanguid – sallivus, toimetulek erinevustega, riskijulgus ja ettevõtlikkus jms – ning muutuste juhtimise soovi ja oskust.

Noorte mitteformaalse õppimise väärtus kajastub hästi Euroopa Noored programmi (2000-2006) mõjuanalüüsis, millest ilmneb mitmesuguste pädevuste tõus. Kodanikukasvatuse teema valguses on siin ehk olulisim teada, et noorteprojektides osalemine suurendab noorte aktiivsust, kaasatust ühiskonda, iseseisvust ja soovi edaspidi midagi samalaadset ise korda saata, tõuseb ka teadlikkus ühiskondlikest, sh Euroopa teemadest üldiselt⁸⁰.

Mitteformaalse õppimise väärtused avalduvad ka avatud noortekeskuste ehk ANK-ide tegevuses. Eestis on neid tänaseks juba üle 200. Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus on selgelt kodanikuühiskonna fenomen nagu EVHL, sest liikumine sai alguse 1999. aastal

⁸⁰ Programmi Euroopa Noored mõju hindamise uuring (2007): <http://www.psych.ut.ee/stk/enooored.html>

toimunud kohalike omavalitsuste noorsootöölalasest arutelust. 2001. aasta sügisel toimunud koolituse “Kuidas luua noortekeskusi?” üheks positiivseks tulemiks oli ka organisatsiooniline koondumine - leidis piisavalt inimesi, kes julgesid võtta vastutust.

Kodanikuharidus väljendub ka ANK-idele püstitatud eesmärgis – pakkuda noortele inimestele sobivat keskkonda, kus vabatahtlikkuse alusel saab rahuldada arengulisi ja hariduslikke vajadusi, mis aitavad noortel olla aktiivsed demokraatlikus ühiskonnas.

Avatud noorsootöö tunnused on järgmised:

- planeeritud, süsteemne hariduslik kogemus väljaspool formaalhariduse õppekava;
- õppimise aktiivne mudel, mis soodustab õppimist läbi kogemuste ja reaalseste situatsioonide;
- märkab ühiskonnas eksisteerivat ebavõrdsust, mistõttu püüab tõsta noore teadlikkust ühiskonna suhtes ja ärgitab vastavalt sellele käituma;
- on ühiselt kasulik, nauditav ja lõbus nii noorsootöötajatele kui noortele;
- pakub noorele inimesele võimalusi osaleda erinevates otsustusprotsessides: otsuste tegemisel, planeerimises, organiseerimises ja hindamises;
- aitab ühiskonnal erinevates tegevustes arvestada noorte inimeste vajadustega;
- on juurdepääsetav kõigile noortele inimestele olenemata nende rassist, kultuurist, usust, soost, rahalistest võimalustest jne.

ANK-id on sotsiaalne võrgustik, mille vahendusel on võimalik efektiivselt välja arendada kodanikukoolituse kaasaegne õpikeskkond noorsootöös. Eesti vabaharidusliikumise koolitajad on valmis toetama noorsootöö koolitajate ettevalmistust oma koolitajatele suunatud täienduskursustel. Kodanikukoolituse ühine võrgustik oleks perspektiivikas nii sisulises kui majanduslikus mõttes.

KODANIKUHARIDUS JA MEEDIA

Piret Talur

Meedia väljendab, loob ja taastoodab ühiskondlikke väärtusi, hoiakuid ja käitumisviise. Seega on meedia ülesanded kodanikuhariduse vaatenurgast mitmekihilised. Oma erinevate väljendusvahendite kaudu on meedia aktiivse kodaniku tööriist oma ühiskondlike vajaduste ja eesmärkide nähtavaletoomiseks. Meedia peegeldab kodanikuharidusele olulisi sündmusi ja võimalusi – sel viisil luuakse meedias kodanikuks olemise mudeleid. Meedia on oluline sotsialiseerija ja väärtusmaailma kujundaja, selles ei kahtle tänapäeval ilmselt enam keegi.

Käesolevas artiklis vaatleb autor Eesti meedia rolli kodanikuhariduses lähtudes kolmest eeltoodud vaatenurgast - tööriist, peegeldaja, väärtuste kujundaja. Teadvustades, kuivõrd sellele kolmikjaotusele lisab sügavust kaasaegse Eesti ühiskonna mitmerahvuselisus oma ajalooliste juurtega, pööratakse sellele aspektile igas teemalõigus eraldi tähelepanu.

Sissejuhatuseks – meedia ja tänapäeva ühiskond

Meediat võib vaadelda kui üht kodanike ja riigistruktuuride vastastikust vahendajat. Meedia sobitab ühiskonna eri osad üksteisega, kannab sotsiaalset pärandit ühelt põlvkonnalt teisele ja peab üleval sotsiaalseid norme⁸¹.

Saksa kommunikatsiooniteadlane Heinz Pürer⁸² on sõnastanud meedia ühiskondlikud ülesanded järgnevalt:

- *Avalikkuse loomine.* Meedia peab muutma ühiskondlikud huvid ja poliitilised otsused nähtavaks, võimaldades seeläbi kujuneda avalikul arvamusel.

⁸¹ Palmaru, R. (2001) *Meedia ja demokraatia*. Artikkel ajakirjas Riigikogu Toimetised nr 4/ 2001
<http://www.riigikogu.ee/rva/toimetised/>

⁸² Samas

- *Kriitika ja kontroll.* Sõltumatuna riigist on ajakirjandusväljaanded olulised kriitilised institutsioonid, mis kontrollivad võimuasutuste tegevust.
- *Integratsioon ja sotsialiseerimine.* Meedia peegeldab ühiskonna norme, väärtushoiakuid ja käitumisviise, aidates sel moel inimestel sotsiaalsesse keskkonda lülituda.
- *Kultuur ja haridus.* Erinevad meedia liigid aitavad vahendada kunsti ja kultuuri.
- *Meelelahutus.* Meediat kasutatakse lõdvestuseks ja loomingulise vaba aja veetmise vahendina.

Massimeedia teoreetikute poolt tänapäeval üldtunnustatud massimeedia ja selle funktsioonide mõtestamine ei käsitle meediat mitte pelgalt reaalsuse peegeldajana ega propagandavahendina, vaid pigem ühiskonna kultuuri osana - ruumina, mis on omamoodi foorumiks tegelikkuse subjektiivseks tõlgendamiseks erinevate osalejate poolt. See, millised teemad sellel foorumil käsitlemist leiavad ja millised mitte, kes osalevad nende teemade 'subjektiivsete tõlgendajatena' - samamoodi nagu see, kes ei osale - , mõjutab tegelikkuse tajumist, ning see omakorda tegelikkuse taastootmist⁸³.

Meedia kaalukat rolli tõlgendavad mitmed kriitikud siiski ka probleemina. Nii on näiteks mõned sotsioloogid leidnud, et televisioon on poliitika „vallutanud” sedavõrd, et tänapäeval ei ole põhjust rääkida enam demokraatiast, vaid mediakraatiast (i.k. *mediacracy*). Ideaalne demokraatlik olukord, kus meedia kajastab poliitikat (kriitiliselt, toetavalt, neutraalselt või mingil muul moel) on otsustavalt teisenenud – poliitika järgib tänapäeval meediat⁸⁴. Leitakse ka, et meedia on omandanud asendaja ehk inimestele tegelikkusest kujutluse pakkuja funktsiooni. Seejuures on asendamine nii täielik, et tihtilugu peetakse tegelikuks mitte seda, mis on tõsi, vaid seda, mida meedia tegelikkusena kujutab. Nii ongi nt sotsioloog Niklas Luhmann eristanud esmast ja teisest reaalsust - viimane on meediareaalsus, mis on konstrueeritud oma seaduste järgi⁸⁵.

⁸³ Keedus, L. *Eesti- ja venekeelse elanikkonna integratsioon Eestis: avalik-õigusliku ringhäälingu roll ühise avaliku sfääri tekkimisel ja poliitilise osaluse soodustajana*. Projekti „The Role of Media in the Integration of Estonians and Russian Speaking Minorities“ tulemused. Veebiteavik. Budapest: Avatud Ühiskonna Instituut 2004. www.policy.hu/keedus/meediapoliitilised.soovitused.doc märts 2008

⁸⁴ Zoonen, Liesbet van. *Entertaining the Citizen: When Politics and Popular Culture Converge. Critical Media Studies Series*. Rowman ja Littlefield Publishers 2005

⁸⁵ Tsiteeritud Palmaru, R. *Meedia ja demokraatia*. Artikkel ajakirjas Riigikogu Toimetised nr 4/ 2001. <http://www.riigikogu.ee/rva/toimetised/>

Meedia kui väärtuste kujundaja

Rikmann jt (2002)⁸⁶ on Eesti elanike kuuluvust ja kodanikuidentiteeti uurides oletanud, et inimeste hoiakuid mõjutab otseselt see, kuidas meedia poliitikat kajastab. Uuringus toetutakse Zalleri teooriale meedia mõjust kolme tüüpi meediatarbijatele:

- Need, kes end kunagi poliitiliste uudistega ei valgusta,
- Need, kes kasutavad meediat väga laialdaselt,
- Keskmisel määral meedias poliitilisi uudiseid jälgivad tarbijad.

Rakendades Zalleri teooriat informatsiooni saamise ja usaldamatuse vahelise suhte seletamiseks leitakse uurimuses, et kõige skeptilisemad on need vastajad, kes loevad/vaatavad meediat keskmisel määral, kuna nemad võtavad tõenäolisemalt omaks selle "valjema" sõnumi, mis Eesti kontekstis kajastab poliitikat negatiivsemalt. Siia rühma kuuluvad eestikeelsed, madalama haridusega ja maaelanikest vastajad.

Seevastu kõrgema haridustasemega vastajad ning linnaelanikud, kes tarbivad erinevaid meediakanaleid rohkem, ei ole tõenäoliselt meedias kajastatava poliitikaga seotud negatiivsetele sõnumitele niivõrd vastuvõtlikud, kuna neid sõnumeid tasakaalustavad "vaiksemad" neutraalsed ja positiivsed sõnumid. Seetõttu on ka nemad optimistlikumad usalduse määra suhtes riigiinstitutsioonide suhtes.

Need elanikud, kes riigivõimu kohta teabe saamiseks meediat kõige vähem kasutavad – nagu venekeelsed, Vene kodakondsusega ja kodakondsuseta vastajad – ei ole riigiinstitutsioonide suhtes niivõrd skeptiliselt meelestatud, kui kõige esimene rühm (eestikeelsed, madalama haridusega ja maaelanikud), kuna vähese meediatarbimise tõttu ei mõjuta neid oluliselt ka meedia negatiivne sõnum.

⁸⁶ Rikmann, E. Lagerspetz, M. Pernik, P. Tuisk, T. *Poliitilise osalus dilemmaad Eesti poliitilisest kultuuris: kuuluvus ja kodanikuidentiteet. Uurimuse raport.* Tallinn: Riigikogu 2002. Veebiteavik http://www.riigikogu.ee/?rep_id=577301

Meedia kui kodanikuhariduse peegeldaja

Eestis ei ole esinduslikult uuritud, mismoodi meedia kodanikku või kodanikuharidust kajastab.⁸⁷ Pisut liialdades võib öelda, et Eestis on uuritud küll seda, kuidas kodanik näeb ja kasutab meediat, aga mitte vastupidist – kuidas meedia näeb ja portreerib kodanikku⁸⁸. Nii on ka käesolevas teemalõigus võimalik tutvustada ennekõike meediakasutust ehk näidata, missugustest kanalitest saavad oma pildi kodanikusolemisest erinevad elanikerühmad. Missugune täpselt see kodanikusolemise või kodanikuhariduse pilt on, seda ei saa vastavate andmete puudumise tõttu kommenteerida.

Kõige hõlpsamini leiab Eestis kodanikuhariduse ja meedia teemal allikaid ja seisukohti, mis käsitlevad eestlaste ja mitte-eestlaste meediatarbimise harjumusi. Nii näiteks tõdetakse⁸⁹: „Mitte-eestlaste puudulik eesti keele oskus, nende meediatarbimisharjumuste televisioonikesksus ja Eestis toodetavate venekeelsete televisioonisaadete vähesus on loonud olukorra, mille puhul võib rääkida kahest teineteisest eraldatud informatsiooni- ja kommunikatsiooniruumist ühes ühiskonnas ning kus üks osapool omab riigis toimuva kohta märkimisväärselt vähem ja ühekülgsemat informatsiooni.”

Vaadeldes riigiinstitutsioonide kohta info saamise kanaleid on leitud, et suur osa venekeelsetest ja Eesti kodakondsuseta inimestest saab eestikeelsetest Eesti elanikest vähem infot meediakanalitest (televisioon, raadio, ajakirjandus, internet) ja sagedamini infot teiste inimeste käest. Näiteks umbes pooled venekeelsetest kodakondsuseta või Vene kodakondsusega vastajatest hangivad riigivõimude tegevuse kohta infot mitte ametlikest kanalitest, vaid just teistelt inimestelt. Nende gruppide jaoks moodustavad ka muud informaalsed info saamise võimalused nagu töökoht, kaastöötajad ja ametiühing eestikeelsete ja Eesti kodakondsusega respondentidega võrreldes mõnevõrra olulisema infoallika. Samuti

⁸⁷ Lagerspetz, M. Rikmann, E. Peterson, A.-L., Vallimäe, T. *Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsiooni rakendumise indikaatorid: uurimuse aruanne*. Kodanikeühiskonna Uurimis- ja Arenduskeskus (Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituut) 2006

⁸⁸ Siiski on Eesti Teadusfondi toel viimastel aastatel rahastanud selliseid teemasid nagu „Meedia Eesti avalikkuse kujundamisel ja avalikkus Eesti meedias 1954 – 2004”, „Infoühiskonna tekkimisega seotud sotsiaalsed ja kultuurilised praktikad Eestis”, „Meedia roll rahvusvahelistuva ühiskonna sotsiaalses ja poliitilises integratsioonis”. Tulemustes ei kasutata otseselt kodanikuhariduse mõistet, kuid neid saab kasutada sisendina kodanikuhariduse ja meedia suhete määramisel. Vt Eesti Teadusfondi kodulehekülge <http://www.etf.ee/index.php?a=grandid&sub=eraldatud->

⁸⁹ Keedus, L. *Eesti- ja venekeelse elanikkonna integratsioon Eestis: avalik-õigusliku ringhäälingu roll ühise avaliku sfääri tekkimisel ja poliitilise osaluse soodustajana*. Projekti „The Role of Media in the Integration of Estonians and Russian Speaking Minorities“ tulemused. Veebiteavik. Budapest: Avatud Ühiskonna Instituut 2004. www.policy.hu/keedus/meediapoliitilised.soovitused.doc märts 2008

mängib Vene kodakondsusega või kodakondsuseta vastajate jaoks natuke olulisemat rolli info saamine otse erakonnast ja poliitikutelt ning kohtumised võimuesindajatega. Võib järeldada, et nende elanike rühmade juurdepääsu avalikule sfäärile piirab jätkuvalt eelkõige just eesti keele oskuse puudumine või vähesus. Lisaks neile on info saamisel mõnevõrra ebasoodsamas positsioonis ka noored, alg- või põhiharidusega inimesed ja maaelanikud.⁹⁰ Rahvus ja haridus on Eestis olnud juba Nõukogude aegadest saadik meediakasutuse tüübi kõige olulisemad tunnused. Kaasaegse meedia kasutamisel lisandub olulisena vanus – nooremad on rohkem aldis interneti ja mobiilside võimalustele⁹¹.

Kõige põhjalikumalt on Eesti meediamaastikku ning sellel kulgevate inimeste suhteid vaadeldud uurimisprojekti „XXI sajandi meediaühiskonna kujunemine Eestis“ (2001-2005). Töörühma juhtis professor Marju Lauristin Tartu Ülikoolist. Uurimisprogrammi avalikkusele enim nähtav tulemus on kogumik „Mina. Maailm. Meedia“, mis koondab 2002. ja 2005. aastal läbi viidud esinduslike küsitluste tulemusi.

Muuhulgas uuriti eelnimetatud projekti raames Eesti elanike sotsiaalset kapitali, kasutades selleks kahte koondindeksit: sotsiaalse võrgustiku ja sotsiaalse osaluse indeks. Sotsiaalse osaluse kapitali indeks alaindeksiteks olid mitmed kodanikuhariduslikud aspektid: organisatsioonides osalemine (nt *üürnike ühendused, heategevuslikud ühendused* jms), valimistel osalemine, poliitiline osalus (nt *osalamine valimistel, kõnekoosolekutel, allkirjade kogumisel; usaldus valitsuse, ajalehtede vastu* jms)⁹².

Kodanikuhariduse võimaluste peegeldamise seisukohalt on oluline teadvustada, kuidas meediakasutuse mudelid on viimastel aastakümnetel muutunud. Vihalemm tõdeb võrreldes perioodi 1984-2004, et ajalehti loetakse järjest vähem, ajakirjade lugemine on stabiilne, raadio kuulamine ja teleri vaatamine aga oluliselt tõusnud. 1992. aastal Eestisse jõudnud Interneti kasutamine on alates 1995 kiiresti suurenenud. Tänapäevaks on Eesti elanikud Euroopa kõige aktiivsemate telerivaatajate ja internetikasutajate seas⁹³.

⁹⁰ Rikmann, E. Lagerspetz, M. Pernik, P. Tuisk, T. *Poliitilise osalus dilemmaad Eesti poliitilisest kultuuris: kuuluvus ja kodanikuidentiteet*. Uurimuse raport. Tallinn: Riigikogu 2002. Veebiteavik. http://www.riigikogu.ee/?rep_id=577301

⁹¹ Vihalemm, P. *Media Use in Estonia*. Ajakirjas *Nordicom Review* 27 (2006) 1, pp. 17-29.

⁹² Pruulmann-Vengerfeldt, P. *Kultuuriline, sotsiaalne ja majanduslik kapital: Eesti inimeste ressursid erinevates eluvaldkondades*. V.Kalmus, M.Lauristin, P.Pruulmann-Vengerfeldt (toim). *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest*, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2004, lk 217-230.

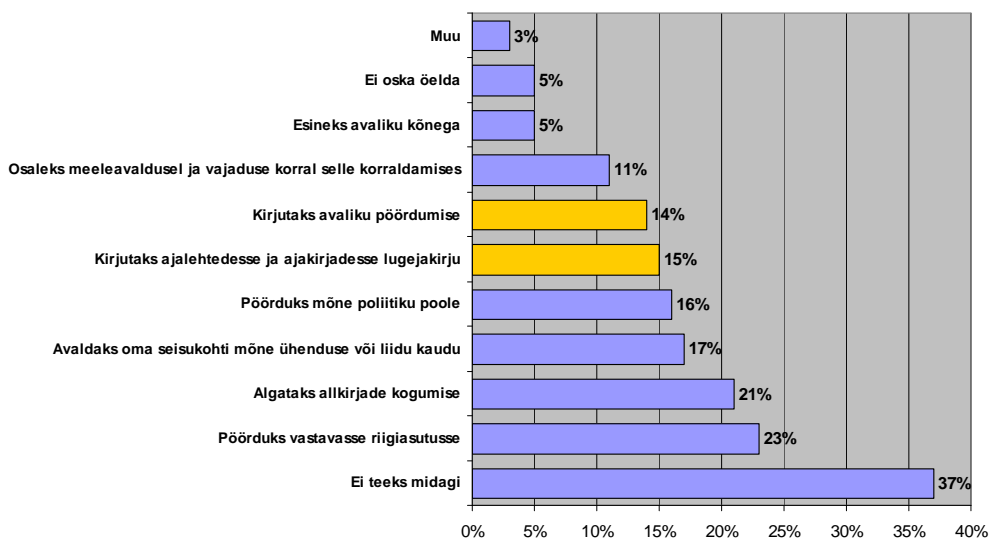
⁹³ Vihalemm, P. *Media Use in Estonia*. Ajakirjas *Nordicom Review* 27 (2006) 1, pp. 17-29.

Meedia kui kodanikuhariduse tööriist

Inimesed, kes on juba häälestunud tegutsemisele aktiivse kodanikuna, saavad ja enamasti ka soovivad kasutada meediat kui abivahendit oma eesmärkide väljendamiseks ja saavutamiseks. Nii näiteks seadusloome mõjutamiseks kirjutaks 14 % Eesti elanikest avaliku pöördumise ning 15 % lugejakirju ajalehtedesse-ajakirjadesse (vt joonist 1). 63 %-st Eesti elanikest, kes üldse midagi seadusloome mõjutamiseks oleks valmis ette võtma, kasutaks meedia võimalusi seega 22-23 % ehk iga viies⁹⁴.

Oletame, et Te tahate mõjutada mõne uue seaduse tegemist. Mida te selleks teeksite?

Allikas: Eesti elanike õigusteadlikkuse uuring. Justiitsministeerium 2007

Kodanikuhariduse kontekstis võib esile tõsta meedia sotsiaalturunduslikud võimalused.

Mõiste “sotsiaalne turundus” võtsid esmakordselt kasutusele 1970-ndatel Philip Kotler ja Gerald Zaltman, kes leidsid, et samade võtete ja tehnikatega nagu kommertsreklaamid müüvad tooteid ja teenuseid, on võimalik müüa ka ideid, suhtumist ja soovitavaid

⁹⁴ Eesti elanike õigusteadlikkuse uuring. Justiitsministeeriumi õiguspoliitika osakond 2007

käitumisviise⁹⁵. Sotsiaalse turunduse eesmärk on mõjutada sihtgruppi vabatahtlikult aktsepteerima, hülgamma või muutma käitumisviisi indiviidide, gruppide või ühiskonna kui terviku heaolu tõstmiseks⁹⁶. Traditsiooniliselt räägitakse sotsiaalturundusest tervisekäitumise kontekstis ning taotletakse üksikisiku käitumise muutumist, aktiivse kodanikuksolemise seisukohast võib aga julgelt sama väljendit kasutada märkimaks erinevaid turunduslikke üksikvõtteid või kampaaniaid, mis taotlevad laiemat mõju nii valdkonna kui mõjutatavate arvu seisukohast. Nii näiteks on ühes magistritöös⁹⁷ uuritud, kuivõrd Eesti ühiskonnas on perspektiivi sotsiaalturunduslikul tegevusel, mis on suunatud sotsiaalse kapitali ja sotsiaalse sidususe tugevdamisele. Üks vaadeldud sotsiaalkampaaniaid, „Vaata Maailma”, seadis eesmärgiks laialdasema internetikasutuse Eestis, sealhulgas e-demokraatia võimaluste avardumise. Kampaania raames osales internetiõppes üle 100 000 inimese. Analüüsi läbiviija jõudis järeldusele, et kampaania oli tõhus nii sotsiaalse mõju kui kampaaniat rahastanud ettevõtete maine seisukohast⁹⁸.

Olulisteks kodanike eneseväljendusvormideks meedias ning teiselt ka demokraatliku ühiskonnakorralduse aruteluküsimusteks Eestis on viimastel aastatel, eriti 2007. aastal kujunenud allkirjade kogumise kampaaniad ning internetikommentaari artiklitele. Kommentaaride rollis on sageli ka veebipäevikute ehk blogide sissekanded. Sotsioloogid on allkirjade kogumise, veebikommentaari ning –päevikute teemat esialgu analüüsinud arvamused artiklites, esinduslikke analüüse ei ole veel ette näidata. Ajalehtede veebiversioonides on korraldatud lugejaküsitlusi selliste osalusvormide tõhususest. Üldistusi Eesti elanike arvamustest ja praktikatest ei saa neile allikatele toetudes käesolevas artiklis siiski teha.

Kokkuvõtteks

Artiklis vaadeldi meedia rolli kodanikuhariduses kolmest vaatenurgast – tööriist, peegeldaja, väärtuste kujundaja. Kokkuvõtvalt võib tõdeda, et Eesti meedia mõju ja võimalusi kodanikuhariduses on Eestis uuritud üksikute küsimuste tasandil, mitte komplekselt.

⁹⁵ Weinreich, N. K. *What Is Social Marketing*. <http://www.social-marketing.com/Whatis.html>, märts 2008

⁹⁶ Vt põhjalikumalt Kotler, P. *Social Marketing*. Sage Publications 2002

⁹⁷ Vahe, M-L. *Sotsiaalturunduse ja sotsiaalse vastutuse võimalikud tõlgendusviisid Eestis*. Magistritöö. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond 2004

⁹⁸ Samas

Arthur, Davison & Stow (2000)⁹⁹ rõhutavad, et kodanikuhariduse mõiste ja senised õpetamispraktikad jäävad kaasajal liialt kitsaks – see, mida me vajame, on sotsiaalne kirjaoskus, mis hõlmab sotsiaalselt kohase käitumise ja keelekasutuse. Sotsiaalne kirjaoskus hõlmab teadmised, oskused, arusaamad ja head omadused (i.k. *virtues*), mis kujunevad välja lapse sotsiaalse arengu käigus. Kodanikuna haritud inimese tunnuseks on seega sotsiaalne kirjaoskus ja selle osaks valmidus kasutada ja tõlgendada meediat kodanikuksolemise kontekstis.

⁹⁹ Arthur, J. Davison, J. Stow, W. *Social Literacy, Citizenship Education and the National Curriculum*. RoutledgeFalmer 2000

KODANIKUHARIDUS JA IGAPÄEVAELU

Jon Ender

Artikkel vaatab sotsioloogi pilguga kahte kodanikuhariduse tahku: esiteks, kuidas igapäevaelus toimuv aitab kaasa ühiskondlikult aktiivsete kodanike tekkele ja nende arendamisele ning teiselt poolt, kuidas on koolist, vabariiklikult ja meediast saadud teadmisi ning oskusi võimalik igapäevaelus rakendada. Et pole piisavalt andmeid ja võrreldavaid analüüse, siis jääb antud ülevaade peamiselt kirjeldavaks ja teadmistepõhiselt tõestatud seoseid kodanikuhariduse-alase tegevuse ning selle rakendamise vahel välja ei saa tuua. Küll aga viidatakse võimalikele seostele, mida on vajalik edasi uurida, et tuvastada nende tegelikku kehtivust.

Kodanikuaktiivsuse alused ja näitajad

Kodanikuna haritud inimene soovib, saab ja oskab oma elu juhtida, ühiskonnaelu mõjutada ja otsustes kaasa rääkida. Teisisõnu – tal on nii tahe, võimalused kui pädevus teostada end täieõigusliku kogukonnaliikmena.

Kodanikuharidus põhineb kolmel komponendil: teadmised, oskused ja väärtushinnangud. **Teadmiste** toel saavad kodanikud osaleda poliitikakujundamise protsessides ja teha seda kaalutletult. **Oskusi** saab jagada intellektuaalseteks (ühiskondlike probleemide identifitseerimine, kirjeldamine, seletamine, lahenduste genereerimine ja nende sobivuse hindamine, oma seisukoha argumenteerimine) ja osalemiseks vajalikeks (poliitika jälgimine, arutlemine ja selle mõjutamine). Ühiste huvide nimel panevad tegutsema sellised **väärtushinnangud** nagu kodanikuidenditeet, kriitikameel, koostöövalmidus, seaduste austamine, soov ühiskonda parandada¹⁰⁰.

¹⁰⁰ Rikmann, E. *Kodanikuhariduse mõistest ja rollist tänases Eestis*. Maaleht: Roheline Värav. 10. märts 2005

Hea kodanikuna mõistetakse harilikult seadusekuulekat ja muidu hästi käituvat inimest, kes käib korralikult valimas. Aktiivne kodanik aga ei piirdu sellega - tema tunneb huvi ja osaleb poliitika tegemises ka valimiste vaheajal. Aktiivne kodanik hoiab silma peal otsuste tegemistel ning aitab ühiskonnas identifitseerida ja lahendada elu häirivaid probleemküsimusi. Ta ei oota alandlikult, kas ja millal tema poole pöördutakse, vaid tegutseb koos teiste kodanikega kodanikualgatuse korras¹⁰¹.

Lähtuvalt eeltoodust võib kodanikuhariduse rakendamise väljendusviise jaotada laiemalt kaheks: poliitikaga seotud ja poliitikavälise tegevusega seotud. Nende pinnalt saab luua näitajaid kodanikuhariduse rakendamise mõõtmiseks.

Riikliku või kohaliku poliitikaga seotud tegevuse võimalikud näitajad:

- 1) Poliitikas toimuva vastu huvi tundmine
- 2) Faktiteadmised poliitikast ja olukorra tundmine
- 3) Otsuste tegemises kaasaráäkimine
- 4) Otsuste mõjutamine
- 5) Erakonna, kohalike omavalitsuse töös osalemine (võib olla ka isiklike motiive avaliku huvi teenimise asemel)
- 6) Riigiametnikuna töötamine (sõltub samas ametniku suhtumisest avalikku huvisse)

Ühiskondlike/kogukondlike teemadega seotud tegevuse võimalikud näitajad:

- 7) Huvi ühiskondlike teemade vastu
- 8) Ühenduste töös osalemine
- 9) Vabatahtliku tegevuse levik
- 10) Heategevuse levik

Alljärgnevalt kirjeldan mõnede eeltoodud näitajate taset Eesti ühiskonnas.

¹⁰¹ Samas.

Poliitika vastu huvi tundmine

2005. aasta noorte kodanikukasvatuse uuringu¹⁰² järgi huvitub poliitikast 45% IX klassi õpilastest. 63% arutleb Eesti poliitikas toimuva üle vanematega, 44% õpetajatega ja 39% eakaaslastega. Nende näitajate põhjal võiks järeldada, et põhikooliõpetajatest ligi pooled on ühiskonnas ja poliitikas toimuvast huvitatud. Samas pole selge, kas huvi tuntakse peamiselt poliitikute või pigem ühiskondlike probleemide ja nende lahendamise vastu. Isegi kui huvi on esialgu poliitikute-keskne, võib see hiljem laieneda ka ühiskondlike protsesside arendamisele.

Samast uuringust selgub, et põhikooli õpilase hoiakuid mõjutavad nii soovitatav haridustase kui ka mõnevõrra nõrgemalt vanemate haridustase. Mida kõrgem on vastaja saavutustase ja soov jätkata õpinguid ning mida kõrgem on tema vanemate haridustase, seda intensiivsemad on tema demokraatlikud hoiakud. Nad usaldavad valitsemisinstitutsioone rohkem, suhtuvad tolerantsemalt immigrantidesse, on valmis võtma aktiivset kodanikurolli. Õpilased, kes osalevad aktiivselt noorteorganisatsioonides, klubides või ringides, omavad kõrgemat usaldust institutsioonide vastu ning toetavad aktiivse kodaniku ideaali. Peamine negatiivne faktor – õhtune ringihulkumine – on aastatega oma mõju säilitanud. Need, kes viibivad koolipäevadel sageli kodust väljas, on madalama usaldusnivooga, ei hooli valitsuse kohustustest ega kodanikurollist.

Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi (RASI) poolt läbiviidud uuringu¹⁰³ järgi on 29% 15-25-aastaste Eesti noorte huvi poliitika vastu kõrge. Sealjuures 15-17-aastaste seas on sama näitaja 21% ja 18-25-aastaste seas 32%. Huvitav on siinjuures see, et eelmistes lõikudes viidatud uuringu kohaselt on sarnane näitaja (45%) IX klassi õpilaste seas tunduvalt kõrgem. Sihtrühmade vanusepiiride, küsimusepüstituse ja uurimiskeskonna erinevuse tõttu ei saa huvi näitajat kahe uuringu puhul otseselt võrrelda. Küll aga selgub ka sellest uuringust, et olulist rolli mängib poliitikahuvi puhul haridustase¹⁰⁴. Samuti toob uuring välja, et linnanoortel (32%) on suurem huvi poliitika vastu kui maanoortel (21%). Märkimisväärne tulemus on, et mitte-eestlaste näitaja on siinkohal kõrgem (37%) kui eestlaste vastav näitaja (28%). Tudengite seas on poliitikast huvitatud 32%, töötajate seas 28% ja töötute seas 16%.

¹⁰² Toots, A. Idnurm, T. Ševeljova, M. *Noorte kodanikukultuur muutuvus ühiskonnas*. Tallinna Ülikool 2006

²⁵ Taru, M. *Political Participation of Young People in Europe*. TPÜ RASI 2005

<http://www.sora.at/images/doku/D15EstonianReport.pdf>

¹⁰⁴ Haridusteed jätkavate noorte seas on poliitikahuvilisi 41%, haridustee lõpetanute seas 31% ja põhikooli pooleli jättnute seas 16%

Mööndustega võib siinkohal järeldada, et rohkem tunnevad poliitika vastu huvi täisealised mitte-eestlastest linnanoored, kes jätkavad haridusteed peale kohustusliku hariduse omandamist. Samas on aga seose kehtivust tuvastatud vaid hariduse puhul, mistõttu tuleb seosekordajatega uurida vanuse, elukoha, rahvuse ja tööstaatus mõju poliitikahuvile. Samuti on vajalik uurida, miks maanoorte ja eestlaste seas vähem poliitikahuvilisi on, et selgitada välja võimalikud viisid huvi tõstmiseks. Seega saab kahe uuringu pinnalt väita, et võimalikult paljude noorte haridustee pikendamine suurendab ka poliitikast huvitatud noorte hulka.

Huvi poliitika mõjutamise vastu

Kui uuriti¹⁰⁵, mida IX klassi õpilased soovivad teha täiskasvanuks saades, siis selgus järgmist: 72% hääletab parlamendivalimistel, 59% hangib enne hääletamist infot kandidaatide kohta, 22% kandideerib volikokku, 21% astub erakonda, 19% kirjutab ajalehele sotsiaalsest või poliitilisest probleemist. Siit selgub, et põhikoolilõpetajate soov poliitikat mõjutama hakata on tunduvalt väiksem kui nende huvi poliitika vastu. Seda järeldust illustreerivad ka vastused küsimusele poliitika mõjutamise kohta lähima 5 aasta jooksul. 44% on valmis töötama vabatahtlikuna ja osalema ka rahumeelses protestiaktsioonis. 37% planeerib koguda raha ühiskondlike ettevõtmiste tarbeks ja korjata ühiskondlikele üleskutsetele allkirju. 18% soovib kirjutada graffiteid, 13% blokeerida vajadusel liiklust ja 10% hõivata protestiks avalikke hooneid. Nendesse näitajatesse tasub aga suhtuda mõningase reservatsiooniga, sest pole teada kui võrd IX klassi õpilased vastasid seda, mida neilt ühiskonnaõpetuse tunnis oodatakse ja kui võrd nad väljendasid oma tegelikke mõtteid. Seetõttu võib tegelik soov poliitikat mõjutada olla väiksem, kui käsitletud uuringust järeldada võib.

RASI uuringust¹⁰⁶ selgub, et 77% noori peab maailmaparandamist vajalikuks. Sealjuures 39% arvates ei ole mõtet üritada midagi muuta. Samas aga oma tegudes ei ole noored inimesed aktiivsed kodanikud. Vähese poliitilise aktiivsuse põhjuseks on 45% arvates ajapuudus ja 37% arvates liigne väsimus alternatiivsetest tegevustest. Statistikaameti 2000. aasta andmetel on 15-24-aastastel noortel inimestel vaba aega 367 min (6,1 h) päevas. Sellest kõige suurem

¹⁰⁵ Toots, A. Idnurm, T. Ševeljova, M. *Noorte kodanikukultuur muutuvast ühiskonnas*. Tallinna Ülikool 2006

¹⁰⁶ Taru, M. *Political Participation of Young People in Europe*. TPÜ RASI 2005
<http://www.sora.at/images/doku/D15EstonianReport.pdf>

osa (38%) kulub televiisori ja videote vaatamisele. Et andmed on vanad (samalaadset hõlmavat uuringut ei ole hiljem korratud), siis võib eeldada, et televiisori kõrval on suure osa ajast on hakanud võtma internet ja arvutimängud. Tartu põhikooli- ja gümnaasiumiõpilaste uuringu andmetel on noortel koolipäeviti vaba aega 4,6 – 5,2 tundi¹⁰⁷. Neid näitajaid vaadates tundub, et küsimus on mitte niivõrd ajapuuduses, kuivõrd selles, kuivõrd huvitav ja ligitõmbav noorte jaoks ühiskonnaelus aktiivne tegutsemine on.

Kokkuvõtvalt võib järeldada, et umbes viiendik põhikooli lõpetajatest soovib aktiivselt panustada ühiskondlike jt probleemide lahendamisse poliitika mõjutamise teel. Vähem kui pooled põhikooli lõpetajad soovivad panustada pigem vabatahtlikku tööd tehes. Samas veidi üle kolmandiku IX klassi õpilastest on passiivsed ja leiavad, et ei ole mõtet üritada midagi muuta. Selle hoiaku muutmiseks oleks otstarbekas pakkuda noortele võimalust osaleda ühiskondlike probleemide lahendamisel ja pakkuda positiivset kogemust, et nende panus on aidanud kaasa tulemuse saavutamisele.

Kodanikeühendustes osalemine

Eestis on 26 363 mittetulunduslikku ühendust¹⁰⁸, neist ligi pooled (12 029) garaaži- ja korteriühistud. Seega on Eestis registreeritud 14 334 avalikes huvides tegutsevat ühendust. Viimaste hulgas on ka kohalike omavalitsuste ja riigiasutuste poolt loodud ühendusi, kuid reeglina tegutsevad needki rohkemal või vähemal määral ühiskondlikes huvides, mistõttu võivad need samuti mängida rolli kodanikuhariduse levikul. Maksu- ja Tolliameti juures on avalikes huvides tegutsevate ühenduste nimekirja registreeritud 1964 ühendust¹⁰⁹. Võttes arvesse nimekirja pääsemise formaalseid takistusi võib arvestada, et ühiskondlikes huvides tegutseb tunduvalt rohkem ühendusi. Need organisatsioonid moodustavad põhilise tuumiku, mis kannavad kodanikuhariduse väärtusi ja suunavad rohkemal või vähemal määral oma liikmete ja töötajate suhtumist ühiskondlikesse protsessidesse ja poliitikasse.

¹⁰⁷ Murakas, R., Veski, L., Rämmer, A., Alvela, A., Lepik, A., Maasalu, A. *Tartu linna noortekeskused linna õpilaste ja noortekeskuste külastajate pilgu läbi*. Tartu Ülikool, sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakond 2007

¹⁰⁸ 01.01.2008 seisuga on Registrate ja Infosüsteemide Keskuse andmetel mittetulundusühenduste ja sihtasutuste registris 25599 MTÜd ja 764 sihtasutust. Vt http://www.rik.ee/stat/8_1mk.phtml

¹⁰⁹ 01.01.2008 seisuga Maksu- ja Tolliameti andmetel. Vt <http://www.emta.ee/?id=1364>

Eesti majanduse tegevusalade klassifikaatoris välja pakutud 15-st põhitegevusalast on 90 % mittetulundusühinguid ja 66 % sihtasutusi märkinud oma tegutsemisvaldkonnaks „Muu ühiskonna-, sotsiaal- ja isikuteenindus“. Tervishoiu ja sotsiaalhoolekande valdkonnas on küll mitmeid haiglaid ja polikliinikuid, mis on sihtasutuseks registreeritud, kuid üldpilti kodanikeühenduste arvust nad oluliselt ei mõjuta. Siit võib järeldada, et ühenduste seas on kõige rohkem potentsiaali harida oma liikmeid ja töötajaid ühiskondlike probleemide olemuse ning lahendamise osas. Eeldusel, et ühendused räägivad piisavalt kaasa oma valdkonna otsuste tegemisel ning harivad sellega oma töötajaid ja liikmeid, on Eestis umbkaudu 258 000 inimest¹¹⁰ (19,2 % elanikkonnast), kes rohkemal või vähemal määral puutuvad kokku sotsiaalsete probleemide lahendamisega. Samas võib eeldada, et see number ei pruugi näidata tegelikku aktiivsete liikmete arvu ühendustes, sest keskmise aktiivsete liikmete arvu kalkuleerimisel ei pruukinud valimisse sattuda väheste aktiivsete liikmetega ühendusi.

Selleks, et välja selgitada, kuivõrd ühendused kodanikuhariduse teadmisi, oskusi ja väärtusi liikmetele tegelikult edasi annavad, tuleb viia läbi spetsiaalne uuring. Üheks võimaluseks on küsida liikmete arvamust, kuivõrd ühte või teist vajalikku teadmist või oskust on nad õppinud just ühenduses tegutsedes. Samas objektiivse ülevaate saamiseks oleks hea uurida uute liikmete, teadmisi, oskusi ja väärtusi võrdlevalt vahetult peale liikmeks saamist ja näiteks aasta möödudes.

Lisaks registreeritud ühindustele tegutseb maapiirkondades umbes 450 seltsingut¹¹¹. Et ühes seltsingus on keskmiselt 14 seltsinglast¹¹², siis tegeleb külaelul arendamisega hinnanguliselt 6300 inimest. Maaelanikke on samas 475 961¹¹³, seega kuulub neist seltsinguisse keskmiselt 1,5%. Samas aga ulatub seltsingu tegevus tavaliselt väljapoole liikmete ringi, pakkudes koolitusi ettevõtlusega alustamiseks, korraldades külapäevi jms. Seltsingud on tõenäoliselt head kodanikuhariduse kandjad, sest liikmed saavad teguseda kohalikul tasandil ja näha otseselt oma töö tulemust kas korda tehtud seltsimaja, uue raamatukogu vms näol.

¹¹⁰ Eesti rahvaarv on 1. jaan. 2008 seisuga Statistikaameti andmetel 1 340 602. Kodanikeühendusi on 14334. Aktiivseteks liikmeteks võib nimetada neid, kes on osalenud ühenduse viimasel üldkoosolekul – selliseid liikmeid on keskmiselt 18. (Allikas: Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituut. *Kodanikualgatuse institutsionaliseerimine Eestis: organiseerumise struktuur ja ressursid*. Balti-Ameerika Partnerlusprogramm 2005) Seega on kokku 258 012 aktiivset ühenduste liiget

¹¹¹ Eesti Külaliikumine Kodukant. *Eesti maapiirkondades tegutsevate seltsingute kaardistamine*. Siseministeerium 2006

¹¹² Eesti Õiguskeskus SA. *Seltsingute tegevusega seotud probleemid*. 2004 Vt <http://www.lc.ee/foorum/lc/themis/seltsingud.html>

¹¹³ Statistikaameti andmed valdades elavate inimeste kohta 01.01.2007 seisuga

Käegakatsutavate tulemuste nägemine aga motiveerib vabatahtlikke ka edaspidi panustama. Samuti on kohalikul tasandil kokkupuude personaalsem ja tihedam, mistõttu pinnas kodanikuhariduse edasiandmiseks on tõhusam. Seda tuleks uurida sarnaselt teiste ühendustega.

Kodanikeühendusi on igal aastal loodud juurde umbes 1000 võrra, mis viitab aktiivsete kodanike arvu tõusule. Sellises tempos ühenduste loomine viitab kodanike aktiivsusele, seda ka siis, kui tegemist on nt huviala, spordi või muu erialaühinguga. Täpsema ülevaate tegutsevate kodanikeühenduste ja nende liikmete arvust saab 2010. aastal, kui ühenduste aastaaruanded tehakse avalikult kättesaadavaks.

Vabatahtliku tegevuse roll

Uuringukeskus Faktum on selgitanud välja, et vabatahtliku tööga puutub kokku 29%¹¹⁴ elanikest ja nendest 27% teevad vabatahtlikku tööd igakuiselt (7,83%). Võttes arvesse Faktumi korraldatud uuringu üldkogumit 1 047 818 inimest (15-74-aastased), siis teevad igakuiselt vabatahtlikku tööd Eestis 82 044 inimest.

Samas aga asjaolu, et 29% elanikest (303 867 inimest) on viimase kahe aasta jooksul teinud vabatahtlikku tööd, on iseenesest kodanikuhariduse rakendamise näitaja. See viitab sellele, et need inimesed soovivad ise midagi teha Eesti arendamiseks. Vabatahtlik ei pruugi küll ühiskonna elu puudutavates otsustes kaasa rääkida, kuid kindlasti pole tegemist passiivse kodanikuga, kes ootab, et poliitikud ja riigiametnikud kõik ühiskondlikud probleemid ära lahendavad. Vabatahtlike seas on ka neid inimesi, kes soovivad täiendada oma erialaseid teadmisi ja oskusi ning hiljem juba selles valdkonnas tööle asuda.

Lugedes vabatahtlike lugusid¹¹⁵ selgub, et mõned vabatahtlikud on peale õpingute lõpetamist hiljem asunud tööle kodanikeühendustesse. Samas aga vabatahtliku tööni on jõutud kas sõprade-tuttavate soovitusel või vastavate tutvustusürituste kaudu. Siit võib järeldada, et vabatahtlikuks olemine on mõningatel juhtudel otseselt mõjutanud töökohavalikut ja andnud

¹¹⁴ *Demokraatia ja rahvuslikud huvid. Eesti ühiskond 2005.* Eesti Avatud Ühiskonna Instituut, Avatud Eesti Fond 2006. Vt http://www.oef.org.ee/_repository/Document/DeMo_taispikk_versioon.pdf

¹¹⁵ Tartu Vabatahtlike Keskuse infoleht nr 2. Vt <http://www.vabatahtlikud.ee/doc.php?2075>

esimese kokkupuute kodanikuharidusega. Lisaks tudengitele, õpilastele ja teisele, kes soovivad end proovile panna ja uusi kogemusi omandada, pakub vabatahtlik töö head rakendust ka pensionäridele. Viimaste puhul on tegemist suurt potentsiaali omava grupiga, sest neil on piisavalt vaba aega ühiskondlikele vajakajäämistele tähelepanu pööramiseks.

Kuidas vabatahtliku tegevuse rolli kodanikuhariduse edendajana tõsta?

Kõigepealt tuleb lähtuda massiefektist – mida rohkem on vabatahtlik tegevus levinud, seda suurem tõenäosus on, et see tõstab ka kodanikuhariduse taset. Vabatahtlik tegevus pakub võimalust tutvuda ühiskondlike probleemidega, nende lahendamise võimaluste ja otsuste tegemise protsessiga. Samas aga tuleb teisalt tõsta ka vabatahtliku tegevuse kvalitatiivset taset, mis tähendab aktiivset vabatahtlike ettevalmistamist ja suunamist, et nad õpiksid tundma nii poliitika kujundamise protsessi kui ka omandaksid oskused selles kaasa rääkimiseks. Ühtlasi vajavad uued kaasrääkijad positiivset kogemust, et nende töö kannab vilja. Seda kogemust tuleks alustuseks pakkuda kasvõi simulatsioonimängu käigus, aga kindlasti on vajalik siinkohal hea koostöö otsusetegijaga.

Kohalike omavalitsuse roll elanikkonna kaasajana

Siseministeeriumi läbiviidud uuringu¹¹⁶ järgi kutsub 53% kohalikest omavalitsustest regulaarselt elanikke osalema strateegiliste dokumentide väljatöötamise töögruppides. 41% omavalitsustest teeb seda aeg-ajalt. Aeg-ajalt korraldab 84% omavalitsustest elanikkonna seas küsitlusi arvamuste ja hoiakute uurimiseks, 70% kutsub kodanikeühenduste esindajaid osalema ümarlaudadele ja 69% korraldab avalikke arutelusid valdkonna arendamiseks või probleemi lahendamiseks. Sealjuures aga rohkem kui pooled omavalitsused pole kasutanud tagasiside andmist kodanikelt saabunud ettepanekutele, infotundide korraldamist arutlusel olevate teemade ja tehtud otsuste kajastamiseks ning õigusaktide eelnõudele kommentaaride küsimist.

¹¹⁶ *Kodanikeühendused ja kodanike kaasamine kohalikes omavalitsustes*. Siseministeerium 2004 Vt http://www.siseministeerium.ee/failid/_Kodanike_hendused_ja_kodanike_kasamine_Eesti_kohalikes__omavalitsustes.doc

Hea on tõdeda, et kõik omavalitsused järgivad Avaliku teabe seadust tehes ametlikud dokumendid elanikele kättesaadavaks ja vastates nende kirjadele. Viimase puudumisel oleks kodanikuhariduse rakendamine kohalik tasandil raskendatud. Ülaltoodud uuringutulemustest võib järeldada, et omavalitsuste seas on neid, mis kaasavad elanikke neid puudutavate otsuste tegemisse, kuid umbes pooled omavalitsused pole seda veel piisavalt tegema hakanud. Eriti oluline on sealjuures tagasiside andmine elanike kommentaaridele (kuivõrd neid arvesse võeti ja miks), sest vastasel juhul võivad elanikud kaotada huvi edaspidiseks panustamiseks.

Samas selgub, et omavalitsustel on raskusi elanike kaasamisel, sest raske on inimesi kodust välja tuua ning tasustamata tegevused kipuvad vaibuma. Avalikest aruteludest ja infotundidest osavõttu hindas 31% omavalitsustest halvaks. Siinkohal oleks ilmselt vaja omavalitsuse ja kodanikeühenduste koostööd elanikkonna aktiveerimiseks ning kodanikuhariduse tõhustamiseks. Hea näitaja on, et kodanikeühenduste tegevust kohaliku elu edendamisel hindas 45% omavalitsustest heaks või väga heaks. Seega on nende ühendustega seotud piisavalt aktiivsed kodanikud, kes on olnud kodanikuhariduse rakendajad selles omavalitsuses.

Kõige enam omavalitsusi mainis elanike ja kodanikeühenduste seotud probleemidena ühenduste puudumist ja nende vähest aktiivsust (40%). Lisaks toodi välja probleeme ühenduste nõrga organisatsioonikultuuri kokkulepete täitmisel (13%), ühenduste rahastamise võimaluste vähesust (13%) ning ühenduste protestimeelset suhtumist ja koostöövõime puudumist (11%). Suure takistusena toodi välja ka, et raske on panna elanikke kaasa mõtlema lahenduste genereerimisel ja motiveeritud ettepanekute tegemisel kohaliku elu kitsaskohtade likvideerimiseks.

Seega selgub, et isegi, kui kohalik omavalitsus kutsub inimesi panustama kohaliku elu arendamisse ja otsuste vastuvõtmisse, ei ole alati inimesi keda kaasata. Need inimesed aga, kes osalevad, ei pruugi piisavalt kaasa mõelda lahenduste genereerimisel. Teisalt on pooltel omavalitsustel veel arenguruumi elanikega suhtlemises ja nende seisukohtade ning ideede küsimises.

Kuidas arendada kaasamist kohalike omavalitsuste tasandil?

Siseministeriumi läbiviidud uuringu tulemustest saab järeldada, et ligi pooled omavalitsused ei ole harjunud regulaarselt elanikkonda otsuste tegemisse kaasama. Küsimuseks ei ole siinkohal teadlikkus kaasamisest kui hea valitsemise põhimõttest. Kohalike omavalitsuste töötajate motivatsioon elanikkonna kaasamiseks on madal peamiselt seetõttu, et ei usuta kohalike elanike võimesse ja valmisolekusse otsusetegijaid aidata. Kohati on neil kindlasti õigus, kuid samas elanikud saavad kaasärääkimist ja –mõtlemist harjutada vaid siis, kui neid kaasatakse.

Üheks võimaluseks on siinkohal elanikkonda harivate seminaride korraldamine, mida saaks ühendada mõne sündmusega kohalikus kultuurimajas. Sellise kaasärääkimisostkust tõstvate seminare sarja korraldamiseks on vajalik Siseministeriumi, Avatud Eesti Fondi, EMSLi, kohalike omavalitsuste, kodanikeühenduste jt koostöö, et selgitada välja kõige efektiivsem tee kaasärääkimisostkuste tõstmiseks. Põhiliste ostkuste juurde kuuluvad siinkohal kindlasti konstruktiivne kriitikameel, analüüsi- ja süsteemse mõtlemise võime, neutraalne eneseväljendusostkus, argumenteerimistostkus jt. Kui kohalikud omavalitsused saavad reaalselt abi otsuste langetamiseks (nt uue bussipeatusele kõige ligipääsetavama koha valimisel), siis hakatakse elanikke edaspidi ka rohkem kaasama.

Soovitusi varasema kogemuse pinnalt

Selleks, et kodanikuhariduse taset Eestis tõsta, tuleks kõigepealt tõsta elanike teadmist poliitilistest otsustamisprotsessidest, harida ostkusi nendes protsessides osalemiseks ning pakkuda võimalusi õpitud teadmiste ja ostkuste positiivseks rakendamiseks. Seejärel võiks nõ edasijõudnutele pakkuda täiendavaid eneseharimise võimalusi otsustusprotsessides kaasärääkimiseks. Aktiivsed kodanikud kaotavad motivatsiooni, kui on nad näevad, et nende tööd ja panust ei tunnustata ning sellel ei ole tulemust. Seetõttu on neile vaja pakkuda positiivset partnerlussuhet otsustajatega ning positiivset kogemust, et nende panusel on mõju. Samas passiivsed kodanikud vajavad aga „äratust”, et missugused võimalused on tegelikult olemas ennast ümbritseva elu arendamisel. Seda saab pakkuda samuti positiivse kogemuse kaudu, kus elanikud on saanud ise otsustamises kaasa rääkida ja sealjuures ka otsuse elluviimise juures abiks olla.

AUTORITEST

Jon Ender on kodanikuühiskonna analüütik Poliitikauuringute Keskuses PRAXIS. Valitsemise ja Kodanikuühiskonna Programm (VKP) PRAXIS-es tegeleb kodanikuühiskonna kui olulise otsustusprotsessidesse kaasatava osapoole olukorra, arengu ja mõju analüüsiga. Sealhulgas tegeleb VKP kodanikuhariduse, kodanikualgatuse ja kodanikuaktiivsuse taseme kui kodanikuühiskonna arengu näitajatega jälgimisega. Varem on Jon Ender analüüsinud 2003-2006 MTÜ-de ja seltsingute tegevusega seotud aktuaalseid probleeme, korraldanud ühendustele huvikaitse praktilisi koolitusi ja analüütilise suutlikkuse tõstmise seminare, kutsunud kokku HIV/AIDS-i ja raviteenuste kvaliteedi probleemide leevendamiseks kodanikualgatuslikud töögrupid ning juhtinud nende tegevust.

Mare Rääs oli kuus aastat Riiklikus Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuses ühiskonnaõpetuse peaspetsialist, kus tema tegevusvaldkonnas olid ainemetoodika arendamine, õppekirjanduse kinnitamine, õpetajate täiendkoolituste organiseerimine. 2002. aastast oli Mare Rääs seotud ühiskonnaõpetuse riigieksami sisseviimisega. Mare Rääs oli EKAK Ühiskomisjoni juures Haridus- ja Teadusministeeriumi esindaja; 2005. aastal koostöös EKAK-i toimkonna ja kodanikeühendustega kodanikuhariduse aasta üks eestvedajaid. Mare Rääs on kodanikuhariduse teemal kirjutanud artikleid ajakirjandusse, sh Riigikogu Toimetistesse. Koostöös Euroopa Nõukogu Tallinna Infotalitusega on Mare Rääs vahendanud õppematerjale ja meetodikaid EDC kodanikuhariduse kontseptsiooni tutvustamiseks.

Piret Talur on alates 1997. aastast töötanud noortevaldkonnas erinevatel tasanditel ja ametikohtadel vabatahtlikust riigiametnikuni. Haridus- ja Teadusministeeriumis töötades oli ta lühikest aega EKAK Ühiskomisjoni ning selle kodanikuhariduse töörühma liige. Konsultandina on Piret Talur aidanud kaasa Vabariigi Valitsuse kodanikualgatuse toetamise arengukava (2006) ning üleriigilise vabatahtliku tegevuse arengukava (2007) valmimisele.

Ph.D. **Anu Toots** on Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituudi võrdleva halduspoliitika professor. Ta oli aastail 2000–2005 Eesti koordinaatoriks EN programmis *Education for Democratic Citizenship*, alates 2007. aastast kuulub Euroopa Komisjoni juures töötava

Aktiivse Kodakondsuse Indikaatorite ekspertgruppi. A. Toots on juhtinud kõiki IEA rahvusvahelisi kodanikuhariduse uuringuid Eestis (1999, 2000, 2009), ühtlasi on ta Eesti esindajaks IEA Peaassambleel. Ta on avaldanud üle 60 teadustöö 6 keeles; muu hulgas on ta kirjutanud kasutuselolevad ühiskonnaõpetuse õpikud nii põhikoolile kui gümnaasiumile. A. Toots on ajakirjade *Riigikogu Toimetised* ja *European Journal of Social Science Education* toimetuskolleegiumide liige.

Ph.D. **Reet Valgmaa** on vabahariduse õpetaja 1992. aastast. Vabaharidus on põhjamaine kodanikukoolituse vorm, mis sai alguse 19 sajandil Taanist (kui oli vaja vabaneda saksa kultuurimõjudest ning toetada omariiklust) ja levis kiiresti ka Eestisse. Õppekeskuses TÕRU viib Reet Valgmaa läbi koolitusi sotsiaalsetes ja kommunikatiivsetes oskustes ning osaleb erinevates eestkostealastes ja koolitajate koolituse projektides Euroopa Liidus. Reet Valgmaa on Avatud Hariduse Liidu juhatuse esimees.

